

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ДЕННА ФОРМА НАВЧАННЯ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ Лихова С.Я.

«___» _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «МАГІСТР»
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Правоохоронна діяльність»

Тема: «Право засуджених до позбавлення волі на правову допомогу»

Виконавець: студентка 2 курсу, групи ПР-202 Карпович Катерина
Володимирівна

Керівник: к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу

Літвінова Ірина Феофанівна

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет

Кафедра кримінального права і процесу

Освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Лихова С.Я.

«___» _____ 2020 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Карпович Катерини Володимирівни

1. Тема роботи «Право засуджених до позбавлення волі на правову допомогу», затверджена наказом ректора від 24 вересня 2020 р. № 1771/ст.
2. Термін виконання та захисту роботи: з 05 жовтня 2020 р. по 13 грудня 2020 р.; з 21 грудня по 27 грудня 2020 року
3. Вихідні дані роботи: монографічна наукова література, нормативно-правові акти, нормативно-правові акти міжнародного характеру, узагальнення судової практики.
4. Зміст пояснювальної записки: аналітичний огляд юридичних джерел з тематики кваліфікаційної роботи. Поглиблений розгляд проблем права засуджених до позбавлення волі на правову допомогу в системі конституційних прав людини і громадянина; правова характеристика гарантіям реалізації засудженими до позбавлення волі права на правову допомогу; втілення міжнародних підходів стосовно реалізації засудженими права на правову допомогу в національне законодавство і практику його застосування та на основі отриманої інформації зроблено обґрунтовані пропозиції і рекомендації щодо вдосконалення законодавства, що мають елементи новизни.

5. Календарний план-графік

№ пор	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1	Вибрати тему кваліфікаційної роботи	до 01.10.2020	виконано
2	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника	до 05.10.2020	виконано
3	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження скласти бібліографію	до 26.10.2020	виконано
4	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	до 30.10.2020	виконано
5	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	до 11.11.2020	виконано
6	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	до 20.11.2020	виконано
7	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	до 29.11.2020	виконано
8	Отримати відгук керівника та рецензії	до 05.12.2020	виконано
9	Підготувати доповідь на захист	до 10.12.2020	виконано

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання

			прийняв
Консультанти з окремих розділів не залучались			

7. Дата видачі завдання: 05.10.2020 р.

Керівник кваліфікаційної роботи

к.ю.н., доцент, доцент кафедри
кримінального права і процесу

_____ Літвінова Ірина Феофанівна

(підпис)

Завдання прийняв до виконання _____

Карпович Катерина Володимирівна

(підпис)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Право засуджених до позбавлення волі на правову допомогу»: 114 сторінок, 107 використаних джерел.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЗАСУДЖЕНОГО, ПРАВОВА ДОПОМОГА ЗАСУДЖЕНИМ.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією засудженими до позбавлення волі права на правову допомогу.

Метою дослідження є поглиблене опрацювання теоретико-методологічних положень та пошук практичних рекомендацій щодо забезпечення реалізації засудженими до позбавлення волі права на правову допомогу в процесі відбування цього покарання.

Для реалізації завдань комплексного підходу щодо вирішення проблем, пов'язаних з реалізацією права засуджених до позбавлення волі на правову допомогу, у роботі були використані наступні методи пізнання соціально-правових явищ і процесів: діалектичний, формально-логічний, порівняльно-правовий, системно-структурний, аналізу, статистичний.

В кваліфікаційній роботі з'ясовано зміст права засуджених до позбавлення волі на правову допомогу в системі конституційних прав людини і громадянина; основні підходи, що склались в науці та на практиці щодо визначення поняття «право засуджених на правову допомогу»; дана правова характеристика гарантіям реалізації засудженими до позбавлення волі права на правову допомогу; втілення міжнародних підходів стосовно реалізації засудженими права на правову допомогу в національне законодавство і практику його застосування та на основі отриманої інформації зроблено обґрунтовані пропозиції і рекомендації щодо вдосконалення законодавства, що мають елементи новизни.

Матеріали кваліфікаційної роботи рекомендується використовувати у навчальному процесі та підготовці проектів нормативно-правових актів.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	6
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ.....	11
1.1. Право засуджених до позбавлення волі на правову допомогу як елемент системи конституційних прав людини та громадянина.....	11
1.2. Визначення права засуджених на правову допомогу.....	21
1.3. Зміст та ознаки права засуджених на правову допомогу.....	30
РОЗДІЛ 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ.....	37
2.1. Гарантії права на правову допомогу.....	37
2.2. Види та форми правової допомоги для засуджених.....	46
2.3. Суб'єкти надання правової допомоги для осіб, засуджених до позбавлення волі.....	58
РОЗДІЛ 3. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ.....	75
3.1. Міжнародні норми та стандарти реалізації засудженими до позбавлення волі права на правову допомогу.....	75
3.2. Втілення міжнародних стандартів у сфері права на правову допомогу в національне законодавство України.....	89
ВИСНОВКИ.....	100

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....104

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

ДПтСУ – Державна пенітенціарна служба України

ЄТП – Європейські тюремні правила

КАС – Кодекс адміністративного судочинства України

КВК – Кримінально-виконавчий кодекс України

КК – Кримінальний кодекс України

КПК – Кримінально-процесуальний кодекс України

КСУ – Конституційний Суд України

КУпАП – Кодекс України

про адміністративні правопорушення

МСП – Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими
Організації Об'єднаних Націй

ПВР УВП – Правила внутрішнього розпорядку установ виконання
покарань

УВП – установа виконання покарань

ЦК – Цивільний кодекс України

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. З проголошенням незалежності Україна стала на шлях демократичних реформ, у тому числі й у сфері виконання покарань.

Конституція України визнає і гарантує права та свободи людини і громадянина, проголошує, що саме вони визначають сутність і зміст діяльності державних органів, а одним із конституційних прав громадян є право кожного на правову допомогу (ст. 59). Особливо важливою ця норма є для засуджених до покарання у виді позбавлення волі, яке пов'язане з істотним обмеженням їх прав. Разом з тим Конституція України наділяє засудженого всіма основними правами, що належать іншим громадянам. Однак, як свідчить практика, воно реально не гарантується для засуджених, які відбувають це покарання, навіть незважаючи на положення про пряму дію конституційних норм (ч. 3 ст. 8 Конституції України).

Такий стан справ, як встановлено у ході дослідження, обумовлений недосконалістю чинного кримінально-виконавчого законодавства, недоліками у практичній діяльності, а також відсутністю в Україні ґрунтовних теоретичних

досліджень щодо визначення поняття, сутності і змісту права засуджених до позбавлення волі на правову допомогу.

Як показав аналіз наукової літератури, окремі аспекти забезпечення особі права на правову допомогу у різних сферах державної діяльності досліджувалися в роботах О. М. Бандурки, Т. В. Варфоломеєвої, В.В. Коваленка, А. Т. Комзюка, В. В. Копейчикова, О. Ф. Скакун, П. М. Рабіновича, Ю. М. Тодики та ін.

У науці кримінального процесу цій проблематиці присвячені роботи В. Д. Адаменка, С. А. Альперта, М. І. Бажанова, О. В. Бауліна, Ю. М. Грошевого, Н. А. Дрьоміної, В. М. Трофименка, Ю. В. Хоматова, О. Г. Шило, М.Є. Шумила, М. О. Чельцова-Бebutова, Ю. П. Яновича та ін.

Крім цього, результати вивчення проблем реалізації прав і свобод особами, що засуджені до різних видів покарань, зокрема й окремих аспектів права на правову допомогу, викладені у наукових публікаціях В.А. Бадири, І.Г. Богатирьова, В.В. Василевича, Т.А. Денисової, О.М. Джужи, А.П. Геля, О.Г. Колба, Р.В. Кузнецова, О.В. Лисодєда, А.В. Львовчкіна, Л.П. Оніки, М.В. Романова, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, В.П. Філонова, А.І. Фролова, М.П. Черненко, Д.В. Ягунова, І.С. Яковець, ін.

Поряд із цим фундаментальні дослідження проблем, пов'язаних із забезпеченням права засуджених до позбавлення волі на правову допомогу в процесі відбування покарання, на сьогодні в Україні досі не проводились. З цього приводу існують лише розрізнені статті, переважно правозахисників, зокрема, О.В. Беци, О.П. Букалова, Є.Ю. Захарова, А.П. Мукшименко, ін. Водночас прогалиною більшості досліджень, як видається, є те, що їх автори обмежуються формальним визначенням прав засуджених взагалі, не виділяючи право останніх саме на правову допомогу окремо та не приділяючи належної уваги практиці його реалізації.

З огляду цього, вибрана тема дослідження є актуальною.

Мета і задачі дослідження. Мета даної роботи полягає у опрацюванні теоретико-методологічних положень та пошуку практичних рекомендацій щодо

забезпечення реалізації засудженими до позбавлення волі права на правову допомогу в процесі відбування цього покарання.

Зазначена мета зумовила необхідність вирішення наступних задач:

- з'ясувати зміст права засуджених до позбавлення волі на правову допомогу в системі конституційних прав людини і громадянина;
- вивчити основні підходи, що склались в науці та на практиці щодо визначення поняття «право засуджених на правову допомогу»;
- визначити зміст та основні ознаки права засуджених до позбавлення волі на правову допомогу;
- дати правову характеристику гарантіям реалізації засудженими до позбавлення волі права на правову допомогу;
- визначити види та форми правової допомоги для засуджених до позбавлення волі;
- встановити суб'єкти правової допомоги для осіб, засуджених до позбавлення волі, та здійснити аналіз їх діяльності;
- з'ясувати зміст міжнародних норм та стандартів щодо механізмів реалізації засудженими до позбавлення волі права на правову допомогу;
- визначити стан втілення міжнародних підходів стосовно реалізації засудженими права на правову допомогу в національне законодавство і практику його застосування.

Об'єктом дослідження є правові відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією засудженими до позбавлення волі права на правову допомогу.

Предметом дослідження є реалізація права на правову допомогу засудженими до позбавлення волі.

Методи дослідження обрані з урахуванням його теми, мети й завдань. Для реалізації завдань комплексного підходу щодо вирішення проблем, пов'язаних з реалізацією права засуджених до позбавлення волі на правову допомогу, у роботі були використані наступні методи пізнання соціально-правових явищ і процесів: діалектичний метод дав можливість розглянути питання правової допомоги для засуджених через їх взаємозв'язок, взаємодію та

взаємообумовленість з правовим статусом осіб, позбавлених волі, та конституційними правами людини і громадянина в Україні (підрозділ 1.1); формально-логічний метод дозволив з'ясувати зміст таких понять, як «правова допомога», «юридична допомога», «юридичні гарантії», «система прав, свобод і обов'язків особи» (підрозділ 1.2, 1.3, 2.1 роботи); за допомогою порівняльно-правового методу був здійснений аналіз норм вітчизняного та міжнародного кримінально-виконавчого законодавства з питань, що складають предмет даного дослідження (підрозділ 3.1, 3.2); системно-структурний метод та метод аналізу дозволили дослідити основні підходи, що склались в теорії та на практиці щодо визначення поняття «право засуджених на правову допомогу», видів та форм такої допомоги (підрозділ 1.1, 1.2, 2.2 роботи); використання статистичних методів дало можливість вивчити правозастосовчу практику та підходи як засуджених до позбавлення волі, так і персоналу виправних колоній відносно існуючих механізмів і проблем реалізації права осіб, які відбувають покарання у зазначених УВП, на правову допомогу.

Емпіричну базу дослідження становлять дані державної статистики, матеріали Верховного Суду, Офісу Генерального прокурора, ДПтС України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані:

- у навчальному процесі – як матеріали для підготовки відповідних навчальних матеріалів з даної теми;
- у науково-дослідній роботі – для подальших наукових досліджень у сфері удосконалення механізмів реалізації права засуджених на правову допомогу.

Структура кваліфікаційної роботи обумовлена метою і завданнями дослідження. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 114 сторінок, список використаних джерел -107 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

1.1 Право засуджених до позбавлення волі на правову допомогу як елемент системи конституційних прав людини та громадянина

Становлення в Україні громадянського суспільства та правової держави висуває на перший план проблему забезпечення прав і свобод людини та громадянина. У зв'язку з цим безсумнівним є положення про те, що здійснення закріпленого в Конституції України положення про визнання найвищою соціальною цінністю прав та свобод людини і громадянина є неможливим без створення ефективної системи загальних та спеціально-юридичних гарантій, що їх забезпечують. Не є винятком з цього правила й права осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, зокрема їх право на правову допомогу.

Як показує міжнародна практика, права і свободи людини значним чином визначали розвиток більшості країн на шляху політичної демократії, економічного прогресу та співробітництва і не втратили своєї актуальності. Історія людства свідчить також про можливість еволюції суспільства шляхом домінування свободи і права, формування вільної, незалежної, законослухняної

особистості. Саме тому, як вірно зауважив М.М. Гуренко, наявність інституту прав і свобод людини та громадянина у конституційній державі, закріплюючи волю народу і кожної людини, забезпечує їх захист та формує основи їх гарантій [27, с. 3]. Відповідно до ст. 8 Основного Закону в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Крім цього, у статті 22 Конституції України прямо та недвозначно закріплено, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. У свою чергу ст. 64 Конституції вказує, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Виходячи з цього та у контексті права на правову допомогу відносно засуджених до позбавлення волі визначальне значення мають положення чинної Конституції України про те, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина (ст. 63), а також закріплення за кожним права на правову допомогу, в тому числі у певних випадках – й на безоплатну (ст. 59).

Таким чином, право на правову допомогу є одним з основних конституційних прав людини і громадянина. Більш того, права людини та громадянина – це найважливіший інститут сучасного права, який в теперішній час висунутий на перший план як у галузі внутрішньодержавного, так і міжнародного права. Цей інститут є найбільш важливим підсумком правового розвитку людства, невід'ємним атрибутом демократичної правової держави та є одним із ключових критеріїв відповідності правової системи України міжнародним нормам і стандартам. Конституція України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а остання відповідає перед людиною за свою діяльність. При цьому утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3). Це демократичне надбання повністю відповідає підходу, який сформулювався у

цивілізованих державах щодо проблем прав людини та знайшов своє вираження на рівні Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи у виді міжнародних стандартів [6].

У науці поняття «права людини» тлумачать як права індивіда – члена суспільства і права особи, які включають сукупність її прав незалежно від того, громадянином якої держави вона є. Зокрема, В.Ф. Погорілко небезпідставно переконаний, що права людини, залишаючись морально-політичним імперативом, набувають юридичної форми та стають одним із важливих інститутів конституційного права [49, с. 186]. Разом з тим, слід зазначити, права людини і права громадянина є взаємопов'язаними, однак не є тотожними поняттями. Як у зв'язку з цим зауважив В.В. Кравченко, права людини – це соціальна спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних та духовних потреб людини шляхом користування певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами [54, с. 89]. Права людини – це загальна, рівна для всіх людей міра свободи, що належна людині від народження, яка закріплена міжнародними стандартами. У свою чергу, права громадянина – це встановлені державою, закріплені в її Конституції та інших законах певні можливості, які дають змогу кожному громадянину обирати вид своєї поведінки, користуватися економічними і соціально-політичними свободами та соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах [49, с. 192]. Розмежування прав людини і прав громадянина визначає юридичні можливості особистості в державі. При цьому сукупність найважливіших прав, свобод і обов'язків особи, які потребують правового регулювання та відповідного захисту з боку держави, називають правовим статусом особи [53, с. 148].

Отже, права людини є вихідними, невідчужуваними, належні їй від народження, а права громадянина, навпаки, пов'язані з фактом громадянства, належністю особи до певного політичного співтовариства. У зв'язку з цим, слід погодитись з висновком О.М. Бондаря про те, що право на правову допомогу, як елемент конституційного статусу людини, має подвійну юридичну природу:

з одного боку, це право кожного отримувати та вимагати надання кваліфікованої правової допомоги, яке можна співвіднести з особистими правами (суб'єктивне конституційне прагнення людини на вчинення зобов'язаними особами (організаціями) ряду позитивних дій у сфері надання юридичних послуг); з іншого боку, дане право є гарантією судового захисту та відповідно усіх інших прав і свобод людини та громадянина (у даному випадку суб'єктивне право як прагнення нібито отримує додатковий шар нормативності, набуваючи процесуальної форми порядку, умов та форм своєї реалізації) [43, с.124-125]. Проте, як видається, подібна «подвійність» не лише не спростовує, а, навпаки, підтверджує тезу, що право на правову допомогу відноситься все таки до категорії прав людини, а не громадянина, про що свідчить формулювання ст. 59 Конституції, а саме: «кожен має право на правову допомогу», а тому воно належить кожному від народження та не може бути обмежене стосовно особи, визнаної винною у вчиненні злочину.

Термін «кожен» також означає, що така допомога надається будь-якій особі, незалежно від її раси, статі, національності, мови, походження, майнового чи посадового становища, місця проживання, релігії, переконань тощо.

Оскільки у наведеній статті Конституції України не вказується ні на початковий, ні на кінцевий момент здійснення права на правову допомогу, можна зробити висновок, що вона не обмежується статусом особи у кримінальному судочинстві та повинна мати місце й у процесі виконання покарання, зокрема й у виді позбавлення волі, оскільки правильне вирішення питань, що виникають при виконанні покарання, сприяє як захисту прав та законних інтересів засуджених, так і, в решті-решт, – їх виправленню та ресоціалізації.

Правовий статус засуджених до позбавлення волі – це різновид галузевого правового статусу, який визначається нормами кримінально-виконавчого законодавства. У загальному вигляді під правовим положенням засуджених науковці (Т.Ф. Міняєва) розуміють, як засновану на загальному статусі

громадян держави та закріплену у нормативних актах різних галузей права сукупність їх прав та обов'язків, які залежать від призначеного їм вироком суду виду та міри покарання, а також від поведінки під час його відбування [65, с. 1-17]. Аналогічний підхід можна знайти й в роботах інших вчених (В.І. Селіверстова [91, с.64], А.С. Міхліна [101, с.65]; ін.). Дійсно, потрапляючи у сферу кримінально-виконавчих правовідносин, засуджений не позбавляється автоматично прав і обов'язків особи, оскільки це суперечило б ст. 63 Основного Закону держави. Особи, які відбувають покарання не можуть бути позбавлені громадянства України і тому як громадяни України володіють певними правами і свободами, які відповідно до ст.3 Конституції України визначають зміст і спрямованість діяльності держави. При цьому утвердження і забезпечення прав і свобод людини визнається Конституцією України головним обов'язком держави.

Право на правову допомогу – це суб'єктивне право засуджених (термін «суб'єктивне» вказує на приналежність права певному суб'єкту, на його певні юридично визнані можливості, якими він на свій розсуд може скористатися або не скористатися). Суб'єктивний характер права на переконання О.В. Зайчука та Н.М. Оніщенка і варто з цим погодитись, виявляється у тому, що воно залежить від волі суб'єкта та реалізується залежно від його бажання та належить йому. Формою виразу суб'єктивного права є право, що визначає міру свободи певного суб'єкта шляхом конкретизації його можливої поведінки [35, с. 405]. Разом з тим, в юридичній літературі суб'єктивне право розглядається по-різному. Зокрема, С.С. Алексєєв зазначає, що суб'єктивне право – це міра дозволеної поведінки, яка забезпечена юридичними обов'язками інших осіб і належить правомочній особі з метою задоволення її інтересів. Слово «міра» при визначенні суб'єктивного права означає, що закріплені за особою юридичні можливості не безмежні, вони чітко зазначені за змістом, в цих межах особа і може будувати свою поведінку [4, с. 114]. Уповноважена особа в межах суб'єктивного права може здійснювати чи не здійснювати дозволені дії, здійснювати їх в повному обсязі чи частково.

Грунтуючись на знаннях загальної теорії права, слід констатувати, що під суб'єктивними правом засудженого у науці кримінально-виконавчого права варто розуміти закріплену законом та гарантовану державою можливість певної поведінки засудженого або користування ним певними соціальними благами, що забезпечується юридичними обов'язками посадових осіб органів і установ виконання покарань, інших учасників правовідносин, що виникають при цьому. Тобто зміст суб'єктивного права, як обґрунтовано зробили висновок ряд науковців (В.В. Голіна, М.В. Романов, М.П. Черненко), включає в себе: 1) можливість засудженого вільно користуватися соціальними благами у межах, встановлених правом; 2) можливість вимагати виконання кореспондуючих даному праву обов'язків адміністрацією органів і установ виконання покарань, іншими суб'єктами кримінально-правових та інших правовідносин; 3) можливість звернутися за захистом свого суб'єктивного права [56, с. 20].

Трансформуючи ці положення у зміст права засудженого на правову допомогу, варто зазначити, що воно містить в собі: можливість особи: 1) користуватися правовою допомогою у будь-який час та у будь-якій формі за власним розсудом; 2) вимагати від адміністрації органів і установ виконання покарань, інших уповноважених учасників кримінально-виконавчої діяльності забезпечення надання такої допомоги; 3) звернутися за захистом свого суб'єктивного права й вимагати його відновлення чи усунення перешкод в його реалізації. При цьому зазначений підхід є ключовим для визначення механізму реалізації засудженими права на правову допомогу в процесі виконання покарання у виді позбавлення волі.

Стаття 63 Конституції України встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду, тобто на засуджених розповсюджується більшість прав, свобод та обов'язків людини й громадянина, які передбачені розділом II Конституції України. З цієї конституційної норми випливає і те, що права засуджених можуть обмежуватися тільки законами, а не іншими, у тому числі і відомчими, нормативно-правовими актами.

16 лютого 2010 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань», яким до ст. 5 КВК України включено принцип поваги до прав і свобод людини, а ст. 7, яка визначає правовий статус засуджених, доповнена положенням, що «засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України і встановлених вироком суду» й «заборони дискримінації засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Це додатково свідчить про спрямованість процесу виконання покарань на всебічне забезпечення таких прав і зрівняння осіб, позбавлених волі, з усіма іншими громадянами (за винятком певних обмежень). Водночас ч. 1 ст. 7 КВК визначає, що держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку. Отож, право на правову допомогу є невід'ємним й стосовно цієї категорії громадян, що знайшло своє відображення у ч. 2 ст. 8 та ч. 1 ст. 107 КВК. Також право на правову допомогу виступає одним з основних юридичних засобів, необхідним елементом механізму забезпечення прав та свобод людини і громадянина, підґрунтям для їх реалізації.

З викладеного витікають, принаймні, два досить важливі положення, а саме:

- по-перше, засуджені, незважаючи на вчинення злочину, перебувають під правовим та соціальним захистом держави;
- по-друге, держава бере на себе зобов'язання поважати та охороняти права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечувати їх особисту безпеку та правовий захист.

На підтвердження цього свідчить й закріплення у кримінально-виконавчому законодавстві принципу взаємної відповідальності держави і засудженого (ст. 5 КВК), а також норми про те, що адміністрація органів і установ виконання покарань зобов'язана забезпечувати дотримання прав людини і громадянина, реалізацію законних прав та інтересів засуджених і осіб, узятих під варту (п. 2 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»).

Іншою специфікою конституційних прав, до числа яких відноситься й право на правову допомогу, як встановлено в ході цього дослідження, є незначна можливість їх обмеження. Зокрема, ст. 64 Конституції встановлює, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Що ж стосується права на правову допомогу, то воно, згідно зі ст. 59 цього акту, не підлягає обмеженню у жодному випадку. Але, характеризуючи це право засуджених, окремі фахівці (зокрема В.В. Голіна, М.В. Романов, М.П. Черненко, ін.) посилаються на те, що покарання по суті є заходом примусу і для досягнення його цілей права і свободи засуджених повинні обмежуватись. А ступінь обмежень залежить від виду покарання, призначеного судом [56, с.20]. Дійсно, кара, як суть покарання, – це захід примусу, що проявляється в передбачених законом конкретних правообмеженнях, які застосовуються до засудженого відповідно до виду покарання, призначеного вироком суду за вчинений злочин. Як справедливо стверджує В. С. Прохоров, за своєю суттю покарання є цілеспрямованою карою [84, с.129], мета якої полягає у справедливій реакції держави на вчинений злочин, що виявляється у формі осуду, засудженні останнього й особи, винної в його вчиненні, а також застосуванні при необхідності передбачених законом правообмежень щодо цієї людини за неправомірне діяння [30, с.434, 435]. Кара завжди була й буде властива покаранню, бо вона об'єктивно впливає з примусового характеру перебування в місцях позбавлення волі, тобто, без правообмежень була б недосяжною мета покарання у виді позбавлення волі.

Як свідчить суспільна практика, позбавлення фізичної свободи є найбільшим обмеженням свободи. Саме тому, через те, що воно здійснюється у суспільстві, не можна зовсім розривати фізичні та інші аспекти свободи. Фізична ізоляція засуджених тісно взаємопов'язана з соціологічним аспектом свободи. Останній може бути представлений як певне обмеження його незалежності. Свобода у соціологічному плані може задовольнятися лише у відношеннях між людьми та їх об'єднаннями. Обмеження проявляється у звуженні можливостей спілкування засуджених з певним колом осіб, а також у необхідності пристосовувати свої акти поведінки до вимог режиму, підкорятися працівникам установи. Але це не має поширюватись на процес реалізації конституційних прав особи, зокрема й на правову допомогу. У науковій літературі (В.І. Селіверстов) обґрунтовано зазначається і варто з цим погодитись, що законодавець поступово відмовляється від ізоляції, як джерела фактичних обмежень прав засуджених громадян, переводячи їх у розряд правових [91, с.18]. Аналогічну позицію займає В.В. Майоров, який переконаний, що обмеження прав засудженого може бути врегульовано лише в законі [61, с.11], а окремі з них – конституційні – не можуть обмежуватись взагалі. Подібні міркування цілком відповідають сучасній спрямованості реформи кримінально-виконавчої системи та положенням Конституції України. Іншими словами: каральне значення ізоляції полягає не в тому, що завдяки їй обмежуються права засуджених, а в тому, що безпосередньо вона виступає карою. З огляду на це, будь-яке обмеження права засуджених на правову допомогу й не може бути визнане обґрунтованим.

У той самий час, правове положення засуджених до позбавлення волі є таким, що вимагає забезпечення дотримання їх прав і законних інтересів у максимальному ступені, оскільки навіть в умовах вільного життя, як обґрунтовано зауважив Л.Д. Воеводін наявність правових норм, які закріплюють можливість громадянина безперешкодно користуватися конституційними правами і свободами, зовсім не означає, що кожному автоматично гарантується їх реалізація або охорона чи захист, оскільки від

прийняття законів до їх виконання – дистанція великого розміру [23, с.221]. Більш того, суб'єктивне право засуджених громадян, як правове явище, знаходить своє відображення в його конкретних юридичних можливостях. Як у зв'язку з цим зробив висновок М.І. Матузов, відповідна правова можливість, дозволеність, правомочність, що надходить від держави і гарантується нею, є загальним для всіх типів суб'єктивного права, різниця ж полягає в обсязі, характері й ступені гарантованості цих можливостей [62, с.97, 109]. Отже, вимагається не лише проголошення у законодавстві певного права людини, а й його матеріалізація – можливість дійсного отримання нею того блага, яке складає зміст даного права. Загальновідомо, що будь-яке суб'єктивне право має соціальну цінність лише остільки, оскільки його можливо реалізувати. А сам по собі стан забезпечення прав людини і громадянина слугує показником стійкості того чи іншого суспільства. Так, на переконання окремих фахівців, не зважаючи на значні зусилля, що вживаються Міністерством юстиції та Департаментом з питань виконання покарань України задля удосконалення діяльності кримінально-виконавчої служби, мають місце випадки порушення прав засуджених представниками адміністрації УВП, грубість з боку персоналу, про що свідчать скарги засуджених та їх родичів. Крім того, не можуть не турбувати випадки порушень з корупційними ознаками серед персоналу кримінально-виконавчої служби [70]. Ще категоричніше висловлюються про стан з дотриманням прав засуджених правозахисники: «Брутальні порушення прав людини у виправних установах стали поширеним явищем. Засуджені фактично не мають можливості легально оскаржити незаконні дії адміністрації, прокуратура є найчастіше бездіяльною, парламентський контроль відсутній, і будь-які скарги викликають незаконні насильницькі дії з боку адміністрації. Засуджені втрачають віру в справедливе вирішення їх проблем та скарг. Брутальні порушення спонукали засуджених цілого ряду установ виконання покарань звернутись до правозахисних організацій та центральних засобів масової інформації щодо нелюдських умов тримання, катувань та жорстокого

поводження, а також вдатись до акцій протесту у вигляді голодувань та самокаліцтва» [36].

Не є винятком в числі порушених і конституційне право засуджених на правову допомогу, бо практика свідчить про значні труднощі його реалізації, а також про існування багатьох способів перешкоджання засудженому в користуванні цим правом. Це, як встановлено у ході даного дослідження зумовлено рядом обставин, основними з яких є загальний стан надання правової допомоги в Україні та відсутність належного законодавчо визначеного механізму надання правової допомоги, що ускладнена специфікою виконання покарання у виді позбавлення волі. Зокрема, у Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні, затвердженій Указом Президента України від 9 червня 2006 року № 509/2006, визнається, що на сучасному етапі стан надання безоплатної правової допомоги в Україні є незадовільним та таким, що не відповідає основним європейським вимогам. Законодавство України містить окремі розрізнені положення, які регулюють питання щодо надання безоплатної правової допомоги, але системи, яка б забезпечувала реальний доступ осіб до такої допомоги, не створено. Так, законодавство України надає право на безоплатну правову допомогу багатьом категоріям осіб, але до цього часу державне фінансування було передбачено лише для оплати правової допомоги у кримінальних справах у випадках, визначених КПК України. Про забезпечення права на правову допомогу відносно засуджених до позбавлення волі мова у цьому акті йдеться лише у загальних рисах.

З метою поліпшення стану справ у галузі надання безкоштовної правової допомоги, 2 червня 2011 року прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу». Натомість у ньому первинна правова допомога фактично зведена до рівня консультацій органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, які ще до його прийняття не задовольняли потреби отримувачів таких послуг. Тому, як видається, реалізація засудженими права на правову допомогу ще доволі тривалий час перебуватиме на зародковому рівні.

1.2 Визначення права засуджених на правову допомогу

Необхідність дослідження змісту поняття «право на правову допомогу» зумовлюється перш за все тим, що на законодавчому рівні воно досі не закріплено, а це призводить до неоднозначного розуміння ст. 59 Конституції України та численних дискусій серед науковців й юристів, а також створює умови для фактичного різноманітних порушень цього права засуджених при виконанні кримінальних покарань. Зокрема, як Основний Закон, так і КВК України, лише вказують на наявність цього права, не розкриваючи його змісту, не визначаючи конкретних осіб, які повинні надавати правову допомогу, механізм надання правової допомоги тощо.

У довідковій науковій літературі наводиться наступне тлумачення права на правову допомогу: це одне з основних конституційних прав громадян (ст. 59 Конституції України), що покликане забезпечити захист прав людини в судовому та інших процесах, надається кожному, хто потребує допомоги і звертається за нею. Це право здійснюється у формі надання юридичних консультацій і роз'яснень з юридичних питань, усних і письмових довідок щодо законодавства; складання заяв, скарг та інших документів, що мають юридичну силу; засвідчення копій відповідних документів; здійснення представництва в суді та інших державних органах; правового забезпечення підприємницької діяльності громадян тощо. У випадках, передбачених законом, правова допомога надається безоплатно [20, с. 270]. Проте варто зазначити, що визначення змісту поняття право на «правову допомогу» ускладнюється тим, що поряд із ним нормативні акти у сфері виконання кримінальних покарань оперують категорією «юридична допомога». Так, у п. 23 ПВР УВП зазначено, що засуджені можуть мати побачення з адвокатом або іншим фахівцем у галузі права для одержання юридичної допомоги в установленому кримінально-виконавчим законодавством порядку. Отож, виникає питання: як співвідносяться між собою поняття «правова допомога» та «юридична допомога», чи є ці поняття синонімами, оскільки різні нормативні акти

використовують їх для визначення доволі схожих, але не тотожних дій чи прав. Без сумніву, від з'ясування юридичного змісту цих понять залежить усе подальше дослідження питань суб'єктів надання допомоги, її обсяг та інші обставини.

Слід відзначити, що Україна в теперішній час є чи не єдиною державою на пострадянському просторі, кримінально-виконавче законодавство якої передбачає надання засудженим права на правову допомогу. В законодавстві інших країн (приміром, Казахстану, Росії, Білорусії тощо) йдеться про право засуджених на юридичну допомогу. Показовим, на наш погляд, видається й те, як саме визначається механізм надання такої допомоги й його суб'єкти. Так, у ч. 4 ст. 10 КВК Республіки Казахстан передбачено, що засуджені мають право користуватися юридичною допомогою адвокатів, а також інших осіб, уповноважених на надання такої допомоги. Юридична допомога на стадії виконання покарання може здійснюватися, зокрема, з питань: відбування кримінального покарання, його порядку та умов, застосування заходів заохочення та стягнення; подальшого виконання вироку та можливості умовно-дострокового звільнення, помилування чи амністії; реалізації цивільних, сімейних та трудових прав і законних інтересів засудженого, а також, розпорядження майном особи, що відбуває довічне позбавлення волі, укладення чи розірвання шлюбу тощо. Юридична допомога для засуджених, як правило, здійснюється адвокатами, тобто юристами, що працюють на професійній основі у складі юридичних консультацій, адвокатських контор чи бюро. Юридична допомога може надаватися й іншими особами, що мають право на надання такої допомоги: представниками професійних спілок (профспілок) або інших громадських організацій, в якій перебував засуджений, близькими родичами, законними представниками, опікунами засудженого [45, с.35-36].

Аналіз існуючих історичних джерел, проведений Р.В. Кузнецовим [58, с. 218-223], показав, що згадки про правову допомогу з'являються ще на найнижчих ступенях юридичного розвитку людського суспільства [21, с. 8], а

перша із них, як відзначають деякі науковці (Т.В. Омельченко [74, с.25], А.І. Стоянов [93, с. 13], ін.) міститься ще в Біблії. Дійсно, право на правову допомогу має доволі тривалу історію, хоча його зміст та цінність визначались на тому чи іншому етапі розвитку людства по-різному. Проте практично всіма дослідниками історії розвитку і становлення права на правову допомогу робиться висновок про пряму залежність між відношенням до людини в державі і станом інституту правової допомоги. У переважній більшості культур право на правову допомогу розумілось в контексті права на захист від кримінального переслідування, а точніше – надання захисника визнавалось формою реалізації права на правову допомогу (І.І. Басецький [10], В.В. Маклаков [50], І.Я. Фойницький [103]; ін.). При цьому характерною рисою становлення інституту правової допомоги у кримінальному судочинстві було те, що спочатку надавати правову допомогу мали право не тільки юристи, а й будь-які особи. Згодом до надання правової допомоги допускалися особи, які відповідали певним вимогам. При цьому професіоналізація надання правової допомоги сторонам у кримінальному судочинстві супроводжувалась її підкоренням державним інтересам.

Після набуття Україною незалежності та прийняття Конституції України 1996 року для розвитку інституту правової допомоги створюється додаткове підґрунтя, оскільки наша держава входить до кола держав, у яких на рівні Основного Закону передбачене право кожного на правову допомогу. Зокрема, 17 липня 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [46]. Саме тому виконання зобов'язань, узятих Україною під час вступу до Ради Європи, запровадження норм і стандартів Європейського Союзу вимагає відповідної адаптації національного законодавства. Насамперед це відноситься до гарантування конституційних прав особи, зокрема, права на правову допомогу. З моменту набуття чинності названою Конвенцією ці права стали захищатися від порушень з боку держави Європейським судом з прав людини. Відповідно, правова регламентація механізму реалізації конституційних прав особи, у тому числі у відповідних

правових інститутах кримінально-виконавчого права, повинна ґрунтуватись на науково обґрунтованій стратегії реформування кримінально-виконавчого законодавства, аналізу його відповідності судовій практиці Європейського суду з прав людини, зберігаючи при цьому національну самобутність. Більш того, з прийняттям Конституції України 1996 року виникла додаткова потреба в такому аналізі, оскільки до цього моменту в законодавстві була закріплена прерогатива адвокатури на надання юридичної допомоги громадянам і організаціям та організаційні форми діяльності адвокатури, що виключало можливість розширеного тлумачення цього поняття. Однак навіть суттєві зміни в Основному Законі України не стали рушійною передумовою та чинником для активізації наукових досліджень права на правову допомогу у сфері виконання покарань, так як ці питання у контексті права на захист вивчалися, переважно, в науці кримінального процесу. Але й вони не були комплексними, бо відбувалися фактично лише у двох напрямках, а саме: 1) для вирішення: проблем забезпечення професійним захисником обвинуваченого (саме цей аспект правової допомоги в кримінальному судочинстві розроблений на найбільш високому теоретичному рівні [14]; 2) проблем забезпечення права на правову допомогу іншими суб'єктами кримінального процесу [33].

Як показало вивчення правових джерел, в нормативних актах використовуються різні терміни. Зокрема, як у КПК України використовуються два терміни: «юридична» і «правова» допомога. Причому, коли мова йде про адвоката, зазвичай застосовується термін «юридична допомога».

У статті 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що кожен має право на правову допомогу.

Стаття 1 Закону України «Про адвокатуру» закріплює, що адвокатура України є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним згідно з Конституцією України сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, подавати їм іншу юридичну допомогу.

Правила адвокатської етики під поняттям «угода про правову допомогу» мають на увазі надання клієнту юридичної допомоги (ст. 4 Правил адвокатської етики) [18, 82].

КВК України оперує лише поняттям «правова допомога», а саме: «Засудженому гарантується право на правову допомогу. Для одержання правової допомоги засуджені можуть користуватися послугами адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи (ч. 2 ст. 8); «Для одержання правової допомоги засудженим військовослужбовцям можуть надаватися побачення з адвокатом або іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, наодинці» (ч. 5 ст. 73); «(...) одержувати правову допомогу від адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи» (ч. 1 ст. 107); «Для одержання правової допомоги за письмовою заявою засуджених, їхніх близьких родичів, громадських організацій засудженим надається побачення з адвокатом або іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи» (ч. 3 ст. 110).

Щодо категорії «юридична допомога», то стосовно осіб, які відбувають кримінальні покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства, цей термін застосовується переважно для визначення напрямків діяльності різноманітних «юридичних клінік», правозахисних організацій та інших об'єднань, хоча він використовується й державними установами та інституціями [89].

Аналіз наукових джерел з теорії держави і права, конституційного права та кримінального процесу, існуючих в теперішній час, дозволяє й дещо по іншому поглянути на проблему тлумачення терміну «правова допомога»: зокрема, можна констатувати, що до його розуміння науковці підходять з чотирьох основних позицій [88, с. 17]:

1) правова допомога – це допомога, яка надається лише у випадку захисту від обвинувачення в кримінальних справах тільки адвокатами;

2) правова допомога – це будь-який вид правових послуг, за виключенням захисту особи від обвинувачення у кримінальних справах, який є однопорядковим з правовою допомогою поняттям і не включається до останнього [12, с. 21];

3) правова допомога – це будь-яка допомога правового характеру, що надається безоплатно на підставах, визначених законом та суб'єктами, передбаченими у законі. За критерієм платності (безоплатності) правова допомога відрізняється від правових послуг, які завжди надаються на платній основі згідно з положеннями ЦК України [24, с. 7];

4) правова допомога – це будь-який вид допомоги, який надається адвокатами, на відміну від приватно-практикуючих юристів, які не є адвокатами (фахівці у галузі права), та юридичних осіб приватного права (юридичних фірм, юридичних компаній тощо), що надають правові послуги. Це пояснюється тим, що діяльність адвокатів не є підприємницькою, в той час як фахівці у галузі права та юридичні фірми діють з метою отримання прибутку і їх діяльність є підприємницькою [9, с. 50].

Поряд з цим слід зауважити, що у рішенні Конституційного Суду України від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000 у справі про право вільного вибору захисника правова допомога ототожнюється з отриманням юридичних (правових) послуг [87].

Не вирізняючи окремо категорію «правова допомога» та визнаючи цей термін синонімом допомоги юридичної, науковці висловлюють різноманітні погляди. Зокрема, В.І. Качалов та О.В. Качалова під юридичною допомогою розуміють систему заходів, спрямованих на забезпечення й захист права і законних інтересів громадян та юридичних осіб, які реалізуються адвокатурою, нотаріатом, приватними детективними службами, юридичними фірмами, громадськими об'єднаннями тощо, що мають на меті досягнення правової захищеності особистості у максимальному ступені [41, с. 3, 5].

Виходячи з того, що безпосередньо у сфері виконання кримінальних покарань термін «правова допомога» застосовується впродовж доволі незначного часу – з моменту прийняття у 2003 році КВК України, цим, як видається, й пояснюється неглибока розробка цієї проблеми. Дослідники правового статусу засуджених до позбавлення волі, (В.М. Трубніков [55], О.В. Лисодід [56], А.Х. Степанюк [57], ін.), як правило, лише вказують на наявність у таких осіб права на правову допомогу, не поглиблюючись у зміст останнього. При цьому до 2003 р. при характеристиці системи виконання кримінальних покарань використовувалась категорія «юридична допомога», перші згадки про яку відносяться до періоду 1917 – 1928 р.р. Допомога даного виду полягала виключно у можливості отримання послуг адвоката на платній основі переважно у межах кримінального судочинства, оскільки всі інші види юридичних послуг були пов'язані з необхідністю особистого звернення заявника до юридичної консультації. Поряд із цим, позбавлення людини свободи практично завжди поєднувалось з одночасним скасуванням всіх її прав та передачею у повне й безмежне відання системи виконання покарань. Саме тому вирішення різного роду юридичних проблем особи в період перебування в місцях позбавлення волі ставало неактуальним. Проте саме така недосконалість процесу виконання-відбування покарання та існуючі у ньому значні суперечності, й стали визначальними для звернення до проблеми юридичної освіти засуджених. Фахівці у галузі історичного розвитку даного напрямку державної діяльності (Т.В. Варфоломеева) [17, с. 31-32] зазначають, що засуджені в силу свого матеріального стану не завжди мали можливість отримувати оплатну юридичну допомогу. Зокрема, багато хто з них не володіли елементарними юридичними знаннями та не могли використати свої права на касаційне оскарження, дострокове звільнення, на облаштування домашніх справ та інше. Доволі часто цих знань не мали й самі працівники місць позбавлення волі, з огляду на що необхідність в отриманні засудженими юридичної допомоги ставала все дедалі очевидною. Для цього за ініціативою навчально-виховних частин почали створюватись юридичні бюро, які

обслуговувались або самими засудженими, або черговими членами колегії адвокатів району, на території якої знаходилось місце позбавлення волі. До складу юридичного бюро, яке працювало під керівництвом навчально-виховної частини, входили, як правило, засуджені, які були переведені до середнього розряду (ті, що виправляються та користуються довірою адміністрації), та володіли юридичними знаннями і досвідом. Разом з тим, членами бюро не могли стати неодноразово засуджені особи. Адміністрація УВП залучала членів юридичних бюро не лише до надання юридичної допомоги, а й до пропаганди юридичних знань серед контингенту засуджених. При цьому вона спиралась на підтримку територіальних правоохоронних органів. У найбільш великих УВП почали створюватись юридичні гуртки з вивчення радянського права та «основ революційної законності».

Як у зв'язку з цим зробив висновок А.І. Зубков, на жаль юридичні бюро не набули широкого поширення, оскільки їх утворення відбувалося виключно за ініціативою адміністрації УВП, яка не була зацікавлена у обізнаності засуджених з власними правами [102, с. 424-425]. Водночас поєднання допомоги адвокатів з допомогою осіб, що не мали такого статусу, як видається, було провісником розширеного тлумачення права на юридичну допомогу, хоча в подальшому, з прийняттям 11 липня 1969 року Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та Союзних республік за засудженими було закріплено право виключно на оплатну юридичну допомогу адвокатів. І хоча формально чинне законодавство того часу не обмежувало коло питань, за якими засуджені мали право звертатися за юридичною допомогою, на практиці вони фактично обмежувались кримінальним судочинством (все це зводилось до написання касаційних скарг, шлюбних й цивільних позовів тощо). Оплата праці адвоката з надання юридичної допомоги особам, що перебували в місцях позбавлення волі, провадилась на підставі Інструкції про оплату юридичної допомоги, що надається адвокатами громадянам, підприємствам та організаціям від 4 серпня 1977 року [38, с. 16]. Відповідні суми вносились до

юридичної консультації рідними засудженого, громадськими організаціями або перераховувались адміністрацією УВП з його особистого рахунку [44, с. 67].

Подібний порядок отримання юридичних послуг існував до прийняття КВК України 2003 року, яким, замість інституту юридичної уведено поняття допомоги правової.

Виходячи з того, що існують відмінності між змістом правової та юридичної допомоги засудженим, а також визнаючи ці види допомоги за різновиди соціальної діяльності можна стверджувати, що правова допомога характеризується правовою діяльністю, а юридична – діяльністю юридичною. Саме з позицій виду діяльності слід і підходити до вивчення цих понять. Як вірно з цього приводу зазначає Є.Б. Тарбагаєва, аналіз поняття юридичної (правової) допомоги особистості повинен вестися не за лінією суб'єктів, які її здійснюють, а за характером діяльності різних суб'єктів з метою сприяння громадянам та організаціям у правовій сфері [96, с. 104]. Дійсно, лише встановивши, що представляє собою правова допомога особистості як діяльність, можна встановити коло суб'єктів її здійснення, місце в системі функцій тих чи інших осіб, державних та громадських організацій.

1.3 Зміст та ознаки права засуджених на правову допомогу

Як встановлено у ході даного дослідження, за своєю суттю будь-яка допомога є видом соціальної діяльності, що здійснюється тими чи іншими визначеними суб'єктами, та представляє собою допомогу окремо взятій особі. При цьому категорія «допомога» відносно особи (незалежно від її виду) є елементом соціальної роботи. Якщо поглянути на термін «допомога» у лексичному контексті, то останній, як вірно відзначають Є.П. Агапов та О.В. Тихоміров, допомога представляє собою сприяння особі, тобто, підкріплення сторонніми зусиллями проявленої ініціативи [1, с.18; 99, с. 120].

При цьому, як обґрунтовано зауважив В.М. Сирих, правова допомога як різновид діяльності не втрачає основних родових ознак допомоги взагалі,

оскільки будь-яке правильно виділене видове поняття не може не містити всіх ознак свого родового поняття [95, с. 115].

Виходячи з отриманих результатів даного дослідження слід визнати, що правова допомога для засуджених характеризується наступними ознаками:

1. Наявність щонайменше двох суб'єктів – надання та отримання такої допомоги. Конституція України закріплює право кожного на правову допомогу, незалежно від громадянства, расової належності, статі, релігійних переконань та інших обставин. Основною властивістю суб'єкта отримання правової допомоги, яким у даному випадку є засуджений до позбавлення волі, є потреба в ній, зумовлена неспроможністю самотійно, своїми діями реалізувати власні права, свободи та законні інтереси. При цьому потреба засуджених у правовій допомозі зумовлюється рядом обставин:

а) відсутністю у них спеціальних знань та навичок у галузі права.

б) перебування особи в умовах ізоляції.

в) перебування особи у всеохоплюючому та практично безмежному віданні адміністрації УВП.

Необхідність у правовій допомозі в засуджених виникає й через інші обставини: недієздатність, вік, стан здоров'я, психологічну неготовність діяти самотійно у правовій сфері, т.ін. При цьому підставою до правової допомоги виступає зацікавленість особи, що її потребує, її ініціатива, звернення за допомогою. Разом з тим, варто зауважити, що правову допомогу не можна нав'язувати, вона не може надаватися всупереч волі суб'єкта її отримання.

Як встановлено у ході даного дослідження, суб'єкт надання правової допомоги в організаційно-структурному плані представляє собою систему організацій, об'єднань, осіб, що здійснюють діяльність такого роду. У особистісному плані суб'єкт надання правової допомоги – це особа, що володіє спеціальними знаннями у галузі права.

2. Правова допомога для засуджених – це професійна діяльність.

У науковій літературі наголошується, що правова допомога – це вид професійної діяльності юриста. На думку багатьох фахівців (зокрема, Б.

Свирідова), правову допомогу повинен здійснювати з відповідним освітнім рівнем юрист, який добре знає право і має практичний досвід [90]. Але у переважній більшості наукових публікацій з цього питання професійність діяльності фактично ототожнюється з її кваліфікованістю, а точніше – з наявністю диплома про вищу юридичну освіту та дотримання певних процедур перед наділенням повноважень на надання такої допомоги. З огляду на це Р.Г. Мельниченко, професійність діяльності з правової допомоги пропонує визначати через пред'явлення до суб'єкта її надання спеціальних вимог: складання кваліфікаційного іспиту, наявність певного стажу роботи у галузі права, вищої юридичної освіти тощо [64, с. 34]. На його переконання, відсутність спеціальної освіти свідчить про некваліфікованість та непрофесіоналізм суб'єктів правової допомоги.

3. Об'єктом правової допомоги для засуджених є проблемна життєва ситуація, що має правовий характер (проблемна правова ситуація).

Поняття «проблема» є грецького походження і означає «труднощі», «перешкоду» [15]. У найпростішому її розумінні — це питання, на яке треба відповісти, але знань для відповіді бракує. Зазвичай, проблема ототожнюється із сформульованим питанням чи комплексом питань, які виникають в процесі пізнання. Поняття «ситуація» використовується в різних галузях наукового знання й інтерпретується як обстановка, сукупність умов і обставин, що обумовлюють характер певної діяльності [15]. Проблемна ситуація - це усвідомлення суперечності в розвитку соціального процесу, необхідності здійснення певних теоретичних чи практичних дій [15].

С.С. Алексєєв у аспекті позитивного права під правовою ситуацією розумів складну життєву обставину, як правило, конфлікт чи стан взаємовідносин людей, що загрожує конфліктом, з зовнішнього боку – спір, помилка інтересів, суперництво думок та намірів, що вимагає права (правового рішення) [3, с. 256-259].

Таким чином, проблемні життєві ситуації є невід'ємною частиною процесу виконання-відбування покарання. А якщо врахувати, що засуджені під час

перебування в УВП намагаються реалізувати й інші свої права (вступають в сімейні, трудові, цивільні та інші правовідносини), чому нерідко перешкоджає їх перебування в умовах ізоляції та інші об'єктивні й суб'єктивні обставини, існування такого об'єкту правової допомоги, як проблемна життєва ситуація, стосовно названої категорії осіб стає ще більш очевидним. Додатковим аргументом на користь останнього твердження є й те, що відповідно до Концепції соціального партнерства громадських організацій та органів і установ виконання покарань, розробленої ДПтС України, співробітництво громадських організацій з органами і установами виконання покарань здійснюється, насамперед, у такому напрямку, як надання для засуджених правової допомоги у сфері цивільного, трудового, сімейного та житлового законодавства [51].

Отже, як встановлено у ході даного дослідження, об'єктом правової допомоги засудженим є проблемна правова ситуація, що виникає у процесі виконання-відбування покарання, створює перешкоди для реалізації засудженими прав і законних інтересів та зумовлена нездатністю особи через об'єктивні і суб'єктивні чинники самостійно її вирішити та яка може бути вирішена за допомогою відповідних правових засобів.

4. Правова допомога засудженим – це сприяння, що здійснюється в інтересах іншої особи.

Фахівці у галузі права (І.Б. Михайловська) зазначають, що потреба у правовій допомозі виникає тоді, коли її задоволення є засобом реалізації будь-якого конкретного інтересу [66, с. 8]. Звідси витікає, що правова допомога для засуджених представляє собою допоміжний процес стосовно реалізації їх прав, що підтримує цю діяльність. Отож, правова допомога є засобом досягнення мети реалізації права, свободи чи законного інтересу засудженого, виходячи з того, як вірно вказує Л.Д. Воєводін, що в останніх якраз і міститься надання людині та громадянину можливості вибору певних життєвих благ, у яких вони зацікавлені [23, с. 132].

Таким чином, із змісту цієї ознаки витікає й така риса правової допомоги, як адресність правового сприяння.

5. **Правова допомога засудженим** – це адресне правове сприяння. Вимога адресності полягає в тому, що правова допомога орієнтована на конкретного засудженого чи їх групу, конкретну правову проблемну ситуацію (або визначену родовими ознаками ряд проблемних ситуацій), реалізацію конкретних прав, свобод та законних інтересів. Адресність правової допомоги ґрунтується на такій основній властивості суб'єкта її отримання, як потреба в ній, що зумовлена неспроможністю самотійно, своїми діями реалізувати власні права, свободи та законні інтереси. При цьому, як показали результати даного дослідження, ступінь адресності може змінюватись залежно від виду правової допомоги.

6. **Правова допомога** – це цілеспрямована діяльність.

Цілеспрямованість, як свідчить практика – це одна з найважливіших характеристик правової допомоги. Діяльність з надання правової допомоги представляє собою категорію, що виражає цілеспрямований вплив суб'єкта такої допомоги визначеними засобами на об'єкт – проблемну життєву ситуацію, що потребує правового вирішення, – для одержання результату, що відповідав би її меті. В науковій літературі до цілей правової (юридичної) допомоги відносять: забезпечення та захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, досягнення правової захищеності особистості у максимальному ступені (В.І. Качалов, О.В. Качалова [41, с. 52]), забезпечення інтересів успішної життєдіяльності людини (Р.Г. Мельниченко [63, с. 15]), створення юридичними (правовими) засобами сприятливих умов для охорони та захисту її суб'єктивних прав (А.В. Стремоухов [94, с. 98]), захист прав людини (І.М. Зайцев [34, с. 17-18]).

7. **Зміст правової допомоги для засуджених** утворюють дії з використанням засобів правового характеру, що здійснюються суб'єктом надання такої допомоги.

Як показали результати даного дослідження, зміст правової допомоги для засуджених (як і будь-якої іншої діяльності) утворюють дві сторони: внутрішня (суб'єктивна) та зовнішня (об'єктивна). Суб'єктивна сторона полягає у розумовій діяльності суб'єкта надання такої допомоги, а зовнішній – у його правових діях, спрямованих на проблемну правову ситуацію. При цьому, правова допомога виявляється:

а) у вчиненні суб'єктом її надання конкретних правових дій, які безпосередньо впливають на проблемну правову ситуацію (до їх числа слід віднести й так звану «юридичну допомогу»);

б) в адресному наданні особі, що потребує правової допомоги, доступних засобів для самостійного вирішення правової проблеми.

Необхідно зазначити, що в Україні найбільшого поширення набула саме остання форма правової допомоги, оскільки сприяння засудженим здійснюється шляхом надання роз'яснень, правової просвіти та друку інформаційних бюлетенів силами громадських утворень.

8. У правовій допомозі поєднуються приватні та публічні засади. Зокрема, приватні засади проявляються у тому, що правова допомога засудженим – це кваліфіковане сприяння реалізації індивідуальних інтересів, яке доволі часто не лише суперечить, а й виключає інтереси інших осіб, органів, установ та організацій. Так, як встановлено у ході цього дослідження, нерідко при наданні допомоги засудженому у реалізації права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності адміністрації органів і установ виконання покарань, інтереси засудженого не беруться до уваги. При цьому персонал УВП знаходить безліч причин для виправдання власної дії. У такому випадку без цього правова допомога позбавлена будь-якого сенсу, навіть за умови досягнення завдяки їй соціально-корисних позитивних наслідків.

Разом з тим, хоча правова допомога через свою адресність зорієнтована на захист прав конкретної людини (в чому опосередковано й проявляється її соціальне значення), вона відповідає конституційним цілям держави, публічному інтересу суспільства, який виражається у самому факті можливості,

реальності та доступності для кожного такого виду допомоги. Таким чином, правова допомога через забезпечення приватних інтересів впливає на інтереси суспільні.

Підводячи підсумок розгляду загальних підходів до розуміння поняття правової допомоги і її ознак та ґрунтуючись на викладеному в цьому підрозділі матеріалі, можна сформулювати наступне визначення: «правова допомога для засуджених» – це здійснюване правовими засобами адресне, цілеспрямоване та професійне сприяння особам, які цього потребують, в реалізації прав, свобод і законних інтересів з метою подолання складної правової ситуації та максимального задоволення індивідуальних інтересів.

Висновки по розділу 1

1. Право засуджених на правову допомогу відноситься до числа конституційних прав людини. У контексті цього права в процесі виконання-відбування покарання у виді позбавлення волі визначальне значення мають положення чинної Конституції України про те, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина (ст. 63), а також закріплення за кожним права на правову допомогу, в тому числі у певних випадках – й на безоплатну (ст. 59). Конституційність права на правову допомогу зумовлює неможливість його обмеження за жодних обставин, в тому числі й тих, що витікають з факту перебування особи в ізоляції, зокрема в УВП.

2. Право засуджених на правову допомогу має подвійну правову природу: з однієї сторони, це право кожного отримувати та вимагати надання правової допомоги, а з іншого – воно виступає підґрунтям для реалізації усіх інших прав і свобод людини та громадянина. Більш того, зазначене право відноситься до суб'єктивних прав людини, тобто воно залежить виключно від волі суб'єкта та реалізується за його бажанням. При цьому, зміст права засудженого на правову допомогу включає у себе: 1) можливість особи користуватися правовою допомогою у будь-який час та у будь-якій формі за власним розсудом; 2) можливість вимагати від адміністрації органів і установ виконання покарань, інших уповноважених суб'єктів забезпечення надання такої допомоги; 3)

можливість звернутися за захистом свого суб'єктивного права й вимагати його відновлення чи усунення перешкод в його реалізації.

3. Основними ознаками правової допомоги засудженим є наступні:

- 1) наявність щонайменше двох суб'єктів – надання та отримання такої допомоги;
- 2) це професійна цілеспрямована діяльність;
- 3) це адресне правове сприяння, що здійснюється в інтересах іншої особи;
- 4) об'єктом правової допомоги засудженим є проблемна життєва ситуація, що має правовий характер (проблемна правова ситуація);
- 5) у правовій допомозі поєднуються приватний та публічний початки;
- 6) зміст правової допомоги засудженим утворюють дії з використанням засобів правового характеру, що здійснюються суб'єктом надання такої допомоги.

РОЗДІЛ 2

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

2.1 Гарантії права на правову допомогу

Як свідчить практика, встановлення прав людини і громадянина навіть у конституційному акті не завжди є показником їх реальності. Загальновідомо, що і в конституціях держав із тоталітарним режимом правління були проголошені широкі права і свободи, однак вони були лише продекларовані. Саме тому, як вірно зауважив М.В. Баглай, велике значення має саме реальне забезпечення прав та свобод людини і громадянина, що є однією із найважливіших ознак демократичної, правової держави [7, с.101]. Особливо гостро це питання постає відносно засуджених до позбавлення волі, що перебувають в ізоляції та під повним віданням адміністрації УВП.

Враховуючи, що право засуджених на правову допомогу є їх конституційним правом, одним з принципів, на яких будується його проголошення Конституцією України є гарантованість. При цьому, як загальних засад, так і щодо конкретних прав і свобод окремо взятих. Як у зв'язку з цим зробив висновок Ю.Н. Тодика, Конституція повинна працювати на консолідацію суспільства, на його прогрес, на вирішення актуальних проблем життєдіяльності соціуму [100, с. 107].

В юридичній літературі побутують різні підходи до визначення гарантій, що пов'язано як з обсягом, так і з складністю цього питання. На нашу думку, у визначенні поняття гарантії права засуджених на правову допомогу має бути розкрито: по-перше, матеріальний зміст, тобто те, у чому гарантії в загальному вигляді знаходять свій прояв у реальній повсякденній дійсності; по-друге, функціональне призначення, тобто у визначенні повинні бути зазначені ті завдання, які складають зміст.

Оцінюючих суджень з цього приводу серед вчених не бракує. Зокрема, О.Ф. Скакун під гарантіями прав, свобод та обов'язків людини та громадянина розуміє систему соціально-економічних, моральних, політичних, юридичних умов, засобів та способів, які забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Без гарантій права, свободи та обов'язки людини і громадянина перетворюються на своєрідні “заяви про наміри”, що не мають ніякої цінності ні для особи, ні для суспільства [92, с. 187].

А.І. Добровольська вважає, що гарантії прав особи – це засоби і способи, за допомогою яких громадянам забезпечуються можливості практичного використання належних їм прав [29, с. 131].

О.С. Мордовець гарантії прав і свобод громадян тлумачить як систему соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості громадян для здійснення своїх прав, свобод, інтересів [98, с. 275].

Таким чином, проаналізувавши вищенаведені визначення, можна зробити висновок, про те, що гарантії прав і свобод особи слід тлумачити як, по-перше,

правові умови, за яких можлива найповніша і всебічна реалізація прав і свобод особи; а по-друге, як правові засоби і способи, що ефективно забезпечують охорону і захист прав та свобод особи у разі їх незаконного порушення. Тобто гарантії прав і свобод людини та громадянина як загальне поняття представляють собою правові умови, засоби і способи, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права.

Отже, гарантії прав та свобод людини і громадянина – це система соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод та інтересів.

Як встановлено, нормативне закріплення, а, точніше, нормативна констатація наявності у засуджених права на правову допомогу в чинному КВК України забезпечена. Про це свідчить норма ч. 2 ст. 8 Кодексу, за якою «засудженому гарантується право на правову допомогу». Але, як свідчить практика, саме по собі одне лише закріплення права на правову допомогу в числі основних прав засуджених до позбавлення волі не може забезпечити його здійснення, для цього потрібні додаткові засоби та механізми.

Механізм реалізації гарантій забезпечення права засуджених на правову допомогу, можна визначити як сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених засобів, за допомогою яких формується та діє система позитивних умов і факторів, які забезпечують перетворення в життя юридично закріпленого права засуджених на правову допомогу. При цьому, основними елементами механізму реалізації гарантій забезпечення права на правову допомогу в процесі виконання-відбування покарання є регулятивний, інституціональний та функціональний.

Перший з них включає у себе нормативну та ненормативну частини. До нормативної відносяться акти національного та міжнародного права, а також інші соціальні норми, що регламентують право на правову допомогу; ненормативна об'єднує індивідуальні приписи, ситуативні цінності та інші засоби.

Інституціональний елемент механізму реалізації гарантій – це система спеціально утворених державних та недержавних органів і установ, однією із основних цілей яких є забезпечення реалізації суб'єктивного права засудженого на правову допомогу.

Функціональний елемент представляє собою оптимізовану, систематизовану, цілеспрямовану діяльність державних та недержавних інституцій, їх посадових та службових осіб, окремих громадян та самих засуджених щодо реалізації права на правову допомогу.

Виходячи з вищевикладеного, варто констатувати, що гарантії реалізації права на правову допомогу засудженими в період відбування покарання у виді позбавлення волі мають визначатися компетенцією ДПтС України, органів та установ виконання покарань, їх посадових і службових осіб.

Таким чином, гарантія забезпечення права засудженого на правову допомогу фактично повинна мати вигляд урегульованого порядку реалізації подібної функції у вигляді чітких, законодавчо закріплених і розроблених на підставі новітніх досягнень юридичної науки процедурних правил.

Важливу роль у цьому процесі має відігравати ДПтСУ, яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції України, ДПтСУ входить до системи органів виконавчої влади та забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Його діяльність регламентується ст. 7 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», Положенням про Державну пенітенціарну службу України, затвердженим Указом Президента України від 6 квітня 2011 року, та деякими іншими нормативними актами.

У той самий час, вивчення змісту Положення про ДПтСУ показало, що цей орган не наділений жодним повноваженням, яке можна було б витлумачити як гарантію реалізації засудженими права на правову допомогу, не говорячи вже про наявність обов'язку створити умови чи надати можливості для реалізації даного права. Норми Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу

службу України», в яких сказано, що «діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України проводиться на основі дотримання прав і свобод людини та громадянина. Персонал Державної кримінально-виконавчої служби України зобов'язаний поважати гідність людини, виявляти до неї гуманне ставлення» (ст.4), фактично проголошує лише потребу утримуватися від дій, які б якимось чином впливали на право засуджених у сторону його обмеження.

Аналогічним чином визначені в законодавстві України цілі, завдання та функції діяльності територіальних органів управління ДПтСУ та УВП, незважаючи на те, що головною ознакою будь-якого права є те, що йому завжди кореспондує відповідний обов'язок державного органу або посадової особи. Проголошуючи право засуджених на правову допомогу, КВК України, натомість, нічого не містить про обов'язок адміністрації УВП забезпечувати надання такої допомоги. Про нього не згадується й серед обов'язків посадових і службових осіб органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, зазначених у ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (оскільки адміністрація зобов'язана забезпечувати дотримання, а не створювати умови для їх реалізації), а також у жодному відомчому нормативному акті ДПтС. Чинне законодавство України також не передбачає, хто саме має дотримуватися (у значенні – «створювати умови для реалізації») цього права засудженого, внаслідок чого представники адміністрації органів і установ виконання покарань, як свідчить практика, зазвичай розуміють дану норму лише як їх обов'язок утримуватись від прямого порушення права засуджених на правову допомогу.

Як у зв'язку з цим зробила обґрунтований висновок О.О. Акімова, реалізація засудженими права на правову кваліфіковану юридичну допомогу в цілому має на увазі створення умов, які дозволяють особам, що тримаються в місцях позбавлення волі, повідомити адвокату, а також іншим особам про сутність своїх вимог з того чи іншого питання та представити всю необхідну для їх відстоювання інформацію, а адвокату та іншим особам – надати своєму

довірителю консультативну допомогу й узгодити з ним дії по захисту його прав та законних інтересів [2, с. 40].

У той самий час КВК України не передбачає процедури запрошення адвоката чи фахівця у галузі права на вимогу особи, що відбуває покарання у виді позбавлення волі.

У результаті адміністрація УВП на практиці обмежується такими способами сприяння реалізації названого права, як, приміром, «надання можливості направити листа з відповідним проханням до рідних» [58, с. 247-248].

Разом з тим, слід зауважити, що всі інші основні права засуджених, що закріплені в Загальній частині КВК України (ст. 8), в подальшому знайшли свій розвиток у нормах Особливої частини цього Кодексу. Зокрема, механізм реалізації засудженими права на медичну допомогу, нехай у загальних рисах, але все таки визначений у ст. 116 «Медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі», право на звернення – у ст. 113 «Листування засуджених до позбавлення волі», т.ін. У той самий час, право на правову допомогу є чи не єдиним правом засудженого, стосовно якого у КВК України відсутній такий механізм.

На даний час єдиним положенням, яке з певною часткою умовності можна віднести до обов'язку адміністрації забезпечити реалізацію права на правову допомогу, є ч. 15 ст. 134 КВК, у якій зазначено, що «...при накладанні стягнення на засудженого адміністрація колонії надає йому можливість у встановленому порядку повідомити про це близьких родичів, адвоката або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи ...». Проте порядок такого повідомлення ніяким актом також не передбачений.

Як встановлено, є проблеми й щодо функціональних можливостей, пов'язаних із створення умов для реалізації права на правову допомогу такого елементу механізму реалізації гарантій, як інформування засуджених про їх права та свободи. Зокрема, КВК України (ст. 8) передбачає, що засуджені

мають право на отримання інформації про свої права і обов'язки. Але поряд із цим, законодавство не передбачає права засуджених на отримання інформації про механізм їх реалізації. У законі лише зазначено, що засуджені мають право на отримання інформації про порядок і умови виконання та відбування призначеного судом покарання. Звичайно, що подібне законодавче підґрунтя аж ніяк не сприяє підвищенню ролі інформування у механізмі реалізації гарантій забезпечення права засуджених на правову допомогу.

Виходячи з вищевикладеного та враховуючи інші результати даного дослідження, варто зазначити, що в теперішній час немає чіткого законодавчо визначеної компетенції ДПтСУ, його органів і установ в частині забезпечення надання засудженим правової допомоги, що виключає існування необхідної правової гарантії реалізації засудженими цього права.

Виходячи з цього, правові гарантії повинні містити відповідальність державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, посадових і службових осіб за невиконання або несвоєчасне виконання обов'язків, пов'язаних з реалізацією прав і свобод людини.

Аналіз положень ст. 29, 55, 59, 62, 121 Конституції України, ст. 22, 23, 25 КВК України, ст. 29, 30 Закону України «Про прокуратуру», ст. 3 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», п.п. 2 п. 1 Положення про ДПтСУ свідчить, про те, що забезпеченню прав засуджених мають слугувати прокурорський нагляд, відомчий, судовий та громадський контроль, а також контроль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Важливу роль у забезпеченні права засуджених на правову допомогу відіграють функції державних органів. Зокрема однією з основних функцій прокуратури відповідно до ст. 5 Закону України «Про прокуратуру» є нагляд за дотриманням законів при виконанні покарань. У зв'язку з цим науковці підкреслюють значення діяльності прокуратури в забезпеченні законності при виконанні покарань [60, с. 23-26]. В Україні прокуратура виступає активним учасником кримінально-виконавчих правовідносин, здійснюючи відповідно до

ст. 22 КВК прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні покарань. При цьому, основними завданнями прокурорського нагляду є забезпечення:

- а) дотримання законодавства про порядок та умови виконання кримінальних покарань,
- б) реалізації встановлених законом прав та обов'язків засуджених до цих покарань;
- в) нагляд за законністю вироків і своєчасністю їх виконання.

Однак, як свідчить практика, контроль прокуратури та її роль у відновленні права на правову допомогу є незначними в сучасних умовах. Це зумовлюється тією обставиною, що прокуратура здійснює нагляд за дотриманням законності, а, отже, не має відповідних правових підстав для втручання, так як обов'язок відповідного органу чи установи по забезпеченню умов для реалізації названого права досі не закріплений на рівні закону. При цьому саме прокуратура є єдиним органом державної влади у сфері виконання покарань (за винятком ДПтСУ), який має повноваження стосовно негайного припинення виявлених порушень. Але для того, щоб втручання прокуратури відбулося, необхідно наявність таких дій персоналу УВП, які б не виправдано обмежували право засудженого на правову допомогу або взагалі позбавляли його.

Серед органів державної влади, які здійснюють контроль за діяльністю органів і установ виконання покарань особливе місце належить Верховній Раді України, яка здійснює парламентський контроль. Особливість ролі Верховної Ради України в цій сфері обумовлюється тим, що вона є єдиним законодавчим органом нашої держави, яка відповідно до п.14 ст.92 Конституції України виключно законами України визначає організацію і діяльність органів та установ виконання покарань. Крім цього, Верховна Рада України здійснює парламентський контроль за дотриманням законності при виконанні покарань і через інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (далі –

Уповноважений), який діє відповідно до вимог Закону України від 23 грудня 1997 р. «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Одним із видів державного контролю за діяльністю органів та установ виконання покарань є судовий контроль. Стаття 8 Конституції України передбачає, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права і звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції гарантується. Ст.124 Конституції України зазначає, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. В свою чергу, ч.1 ст.8 КВК гарантує засудженим право на звернення до суду із заявами та скаргами. Відповідно до чинного законодавства України, судовий контроль здійснюється насамперед шляхом вчинення правосуддя у формі цивільного, адміністративного та кримінального судочинства за заявами та позовами засуджених стосовно порушення їх законних прав та інтересів під час відбування покарання.

Відповідно до ст. 23 КВК здійснення відомчого контролю за діяльністю підпорядкованих органів і установ виконання покарань покладено на вищестоящі органи управління та ДПтСУ. Аналогічну норму містить і Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», стаття 7 якого передбачає, що центральний орган виконавчої влади з питань виконання покарань (ДПтСУ) координує і контролює діяльність усієї ДКВС України.

Порядок і форми здійснення контролю з боку територіальних органів управління за діяльністю підпорядкованих органів та установ виконання покарань визначений у Положенні про територіальний орган управління, яке затверджується ДПтСУ. При цьому, як показує практика, однією із найбільш ефективних форм відомчого контролю є інспектування органів та установ виконання покарань [39, с. 58-59].

Проте, як свідчать результати даного дослідження, відомчий контроль як із сторони ДПтСУ, так і з участю її територіальних управлінь не охоплює питань, що пов'язані з реалізацією права засуджених на правову допомогу з тих самих

причин, мова про які велась вище, а саме – через нормативно-правову неврегульованість даного питання.

Має свої особливості й громадський контроль, що здійснюється спостережними комісіями. Зокрема, ці комісії не наділені владними повноваженнями, а діють, як правило, опосередковано – через відповідні державні органи або апелюючи до громадської думки. У першому випадку, спостережні комісії при виявленні недоліків в процесі дотримання прав і свобод, застосовують правові механізми шляхом звернення до відповідних державних органів для прийняття необхідних заходів. У другому випадку – вони здійснюють вплив через інститут громадської думки. Використовуючи цей соціальний інститут, що ґрунтується на морально-етичних нормах, спостережні комісії надають розголосу фактам порушень та формулюють негативне ставлення суспільства до осіб, винних у їх допущенні. При цьому, оприлюднення фактів зловживань з боку адміністрації органів і установ виконання покарань не тільки має негативний резонанс в суспільстві, а й може стати приводом для втручання в ситуацію посадових осіб.

Підводячи підсумок вищевикладеному, варто зауважити, що на сьогодні в Україні на зародковому рівні існує певне коло правових гарантій, які стосуються всіх прав і свобод людини та громадянина. Але насправді гарантування практичної реалізації права засуджених на правову допомогу на теренах України ще перебуває на досить низькому правовому рівні та потребує, по-перше, чіткого законодавчого врегулювання як механізму його реалізації, так і можливостей щодо відновлення у разі порушення, а по-друге, зміни орієнтації практичної діяльності УВП у бік реалізації юридичних механізмів забезпечення умов для подальшого користування правом на правову допомогу.

2.2 Види та форми правової допомоги для засуджених

Правова допомога засудженим охоплює широке коло правових намагань як зазначених осіб, так і відповідних фахівців у галузі права. Проте оскільки в

юридичній літературі та на практиці роль суб'єктів надання такої допомоги в процесі виконання-відбування кримінальних покарань доволі часто не виправдано звужують, це обумовлює необхідність розгляду питання щодо видів і форм правової допомоги у якості окремо взятого предмета дослідження.

Як показало вивчення наукових джерел, вчені підходять до вирішення означеної проблематики по-різному. Так, О.О. Акімова зазначає що для засуджених надається наступна правова допомога: юридичне консультування, складання документів правового характеру, представництво інтересів засудженого [2, с. 55].

Д.М. Козак вирізняє наступні види представництва інтересів засудженого під час відбування покарання у виді позбавлення волі, а саме:

а) при розгляді питань, пов'язаних з виконанням вироку суду у межах кримінального судочинства;

б) при розгляді скарг на дії (бездіяльність) та рішення адміністрації УВП з питань неналежних умов тримання, накладення дисциплінарних стягнень, обмеження прав засудженого;

в) у відносинах, які виходять за межі процесу виконання покарання, але відчувають на собі вплив специфічних умов відбування покарання (зокрема, при вирішенні позову засудженого про компенсацію шкоди, спричиненої йому в результаті незаконних дій посадових осіб) [72, с. 123-125].

Без сумніву, що у контексті змісту даного дослідження поділ правової допомоги на окремі види має вагоме значення для правильного визначення її змісту та суб'єктів, спроможних здійснювати зазначену діяльність.

Як встановлено у ході даного дослідження, правова допомога може надаватися у трьох основних випадках:

1) при відсутності порушення чи обмеження права – для полегшення процесу його реалізації (правова освіта, правове виховання);

2) при існуванні порушення чи обмеження права – для його захисту (захист права);

3) при існуванні спору щодо наявності права без ознак його порушення чи обмеження (встановлення права).

Виходячи з цього, за ознакою мети можна виділити три основні види правової допомоги:

а) допомога в реалізації права – здійснюється у формі консультування та правового виховання;

б) допомога у захисті права – це фактично представництво у різних інстанціях;

в) допомога у встановленні права – реалізується у формі написання звернень, складання довідок з цих питань, т.ін.

В контексті даного дослідження також важливо з'ясувати зміст та можливості форм надання правової допомоги для засуджених, які можуть бути використані при реалізації її основних видів. Однією з таких форм є правове консультування, тобто надання для засуджених поради з певного питання, що може здійснюватися як в усній (шляхом побачень та телефонних розмов), так і в письмовій формі (зокрема, шляхом листування). Як у зв'язку з цим обґрунтовано зауважила О.О. Акімова, правове консультування включає у себе два аспекти: по-перше, суб'єкт, який надає правову допомогу, доводить до відома клієнта зміст правової норми; а по-друге, така особа, як правило, здійснює тлумачення правової норми, тобто роз'яснює для клієнта її значення відносно до конкретної ситуації [2, с. 33].

Проте, у цілому погоджуючись з таким підходом, слід зазначити, що правовому консультуванню властивий ще один момент, а саме – власне надання поради, як саме слід діяти у ситуації, що має місце з урахуванням змісту правової норми та її тлумачення, інформування щодо механізмів реалізації права.

Зазвичай, як свідчать результати даного дослідження, консультування відбувається в усному порядку. Зокрема, особа, що надає правову допомогу у формі консультації, намагається, щоб засуджений зрозумів те пояснення, яке йому надається. У той самий час, письмова консультація має місце тоді, коли

засуджений хоче переконатися у якомусь правовому питанні або в інших випадках, коли особиста зустріч з ним є неможливою.

Як показало вивчення практичних та теоретичних джерел, правова освіта та правове виховання також включаються нами у зміст правової допомоги у якості окремих її форм. Зокрема, правове виховання має на меті формування у засуджених правосвідомості, що включає знання принципів і норм права, а також переконання в тому, що дотримуватись їх необхідно. При цьому адміністрацією колонії звертається увага, перш за все, не тільки на знання засудженими правових норм (при всій значимості таких знань), але й на формування у них поваги до закону, розуміння необхідності слідувати його приписам. Дана форма правової допомоги представляє собою організовану, систематичну діяльність, яка полягає у формуванні в особи правових знань, вмінь, навичок, правових почуттів, емоцій, настроїв, переконань, звичок правомірної поведінки, готовності до правової діяльності, поваги до права, підвищення рівня правової культури тощо. Водночас, правовій допомозі у виді правової освіти чи виховання властиві й загальні риси правової допомоги – об'єкт, мета та т.ін., що й робить можливим її виділення у якості окремої форми правової допомоги [11].

Як показують результати даного дослідження основними ознаками правової допомоги для засуджених у формі правової освіти та виховання є:

1) об'єкт – правова ситуація особливого роду. Вона орієнтована на ті ситуації, які в реальності вже існують чи обов'язково можуть виникнути, та є можливими в майбутньому у разі певної негативної поведінки особи в період як відбування покарання, так і після звільнення від нього;

2) зміст такої допомоги представляє собою процес формування у засуджених правових знань, вмінь та навичок діяльності в типових правових ситуаціях; при цьому форми і методи, що використовуються у цьому процесі є тотожними щодо інших засобів навчання та виховання. Правові знання, що набуваються в результаті правової освіти та виховання, повинні давати можливість засудженому відносно самостійно орієнтуватися у ситуаціях, які

виникають при відбуванні покарання та поза його межами, а також активно сприймати нові правові знання та користуватися ними [13, с. 15];

3) завдання правової освіти та правового виховання полягають в тому, щоб шляхом набутих правових знань, вмінь та навичок сформувати у засудженого готовність відносно самостійно та своєчасно розпізнати реальну життєву ситуацію або спрогнозувати її настання; прийняти необхідні правові заходи щодо її запобігання чи подолання, або створити необхідні для цього умови; усвідомити необхідність звернення за іншими видами правової допомоги;

4) предметом такої допомоги є правосвідомість засудженого.

Наступною формою правової допомоги, що, як свідчить практика, є актуальною для позбавлених волі осіб, є представництво їх інтересів у різних інстанціях. За КК України, позбавлення волі є ізоляцією від суспільства (ст.63). Проте фізична ізоляція засуджених в УВП, без сумніву не означає їх повного відриву та вилучення із суспільства. Більш того, з точки зору соціологічної, ізоляція тягне за собою вилучення засудженого до позбавлення волі з певного кола суспільних правовідносин і одночасне включення його у ті суспільні відносини, які виникають у зв'язку з виконанням цього покарання. При цьому засуджений зберігає свою суб'єктивність та залишається учасником відповідного кола суспільних правовідносин. Крім цього, позбавлення волі тягне ізоляцію засудженого від звичайного суспільного середовища та від сфери вільної життєдіяльності, в якій громадяни у встановленому порядку користуються правами, свободами і можливостями. У такій ситуації, особа, що поміщена в УВП, як встановлено у ході даного дослідження, обмежується у можливостях самостійного відстоювання власних прав, особливо тоді, коли це пов'язано з необхідністю особистої участі у тих чи інших заходах. Саме тому у даному випадку важливою є роль представників законних інтересів засуджених.

Як закріплено у ст. 237 ЦК, представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від

імені другої сторони, яку вона представляє. Представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства. Інакше кажучи, представництво слід розуміти як вчинення однією особою (представником) від імені іншої особи (довірителя) в силу наданих повноважень, заснованих на довіреності, вказівці закону або акті уповноваженого органу, тих чи інших дій, безпосередньо спрямованих на створення, зміну чи припинення прав і обов'язків довірителя.

Виходячи з результатів даного дослідження, варто констатувати, що основними видами представництва інтересів засуджених є:

- матеріально-правове (цивільне);
- процесуальне (судове).

Матеріально-правове представництво – це представлення інтересів засудженого, що витікають, перш за все, з цивільно-правових правовідносин. Зокрема, засуджені через представника, як свідчить практика, розпоряджаються таким чином своїм майном, яке залишилось на свободі, є суб'єктами зобов'язального права, оформлюють спадщину тощо. Разом з тим, складність реалізації такої форми правової допомоги, як представництво, особами, що перебувають в УВП, полягає в тому, що подібні правочини (доручення) є фідучіарними, тобто мають довірчий характер та потребують особливої довіри сторін при їх вчиненні [105, с. 232]. Враховуючи, що доволі значне число засуджених не мають або втрачають зв'язки з близькими родичами (більше 30% від загальної чисельності засуджених) [71], а перебування в умовах ізоляції ніяк не сприяє створенню нових контактів, без сторонньої допомоги реалізувати можливість підшукування представника, як показали результати цього дослідження, стає досить проблемним завданням, виходячи з того, що виникнення довіри до тієї чи іншої особи потребує певного часу спілкування з нею.

Що ж до представництва на підставі закону, то ст. 39 ЦПК передбачає, що права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а

також недієздатних фізичних осіб захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, що визначені у законі. У той самий час, права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб, цивільна дієздатність яких є обмеженою, можуть захищати у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом.

Має свої особливості реалізації й процесуальне (судове) представництво законних інтересів засудженого, яке є видом діяльності уповноваженої особи, що бере участь у процесуальних відносинах з метою захисту прав довірителя у межах наданих їй повноважень у судових органах.

Як встановлено у ході даного дослідження, можна виділити наступні види участі суб'єктів, що займаються наданням правової допомоги для засуджених у формі судового представництва:

1) участь у якості представника засудженого у цивільному провадженні.

Зокрема, відповідно до ст. 38 ЦПК України, сторона, третя особа, особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника. У цьому випадку представниками в суді можуть бути може бути адвокат або інша особа, яка досягла вісімнадцяти років, та має цивільну процесуальну дієздатність і належно посвідчені повноваження на здійснення представництва в суді, за винятком осіб, визначених у ст. 41 цього Кодексу (особи, які діють у цьому процесі як секретар судового засідання, перекладач, експерт, спеціаліст, свідок; судді, слідчі, прокурори).

2) участь в якості представника засудженого в адміністративному судочинстві.

Зокрема стаття 56 КАС передбачає, що сторона, а також третя особа в адміністративній справі можуть брати участь в адміністративному процесі особисто і (або) через представника. Представником може бути фізична особа,

яка має адміністративну процесуальну дієздатність. У той самий час, згідно даних проведеного у ході даного опитування тільки 50% засуджених готові реалізувати право на правову допомогу, яке передбачено законом (додаток Е);

3) участь у якості представника засудженого при розгляді адміністративних справ на підставі КУпАП.

Правові засади участі представника при розгляді зазначених категорій справ визначені у ст. 271 КУпАП, а саме: «У розгляді справи про адміністративне правопорушення можуть брати участь адвокат, інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи».

У свою чергу, зазначені інтереси особи, що притягається до адміністративної відповідальності, і потерпілого, які є неповнолітніми або особами, що через свої фізичні або психічні вади не можуть особисто реалізувати свої права у справах про адміністративні правопорушення, мають право представляти їх законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники);

4) участь у якості захисника засудженого у кримінальному судочинстві.

Зазначене представництво, як свідчить практика:

- по-перше, стосується участі захисника, як правило, у апеляційному та касаційному провадженні;

- по-друге, в процесі виконання-відбування покарання засуджений нерідко потрапляє у сферу дії кримінального судочинства, зокрема, у зв'язку із вчиненням нового злочину;

- по-третє, у порядку, встановленому КПК, судом вирішується доволі широке коло питань, пов'язаних з виконанням вироку, які також негативно відбиваються на правовому положенні засудженого;

5) представництво інтересів засудженого у міжнародних органах та організаціях, зокрема в Європейському суді з прав людини.

У контексті даного дослідження варто звернути увагу на той факт, що чинне законодавство передбачає випадки, коли уповноважені органи

зобов'язані забезпечити обов'язкову участь представника (захисника). Так, ст. 43 ЦПК встановлює, що у разі відсутності у сторони чи третьої особи, визнаної недієздатною або обмеженою у цивільній дієздатності, законного представника суд за поданням органу опіки та піклування ухвалою призначає опікуна або піклувальника та залучає їх до участі у справі як законних представників. При цьому, якщо при розгляді справи буде встановлено, що малолітня чи неповнолітня особа, яка позбавлена батьківського піклування, не має законного представника, суд ухвалою встановлює над нею відповідно опіку чи піклування за поданням органу опіки та піклування, призначає опікуна або піклувальника та залучає їх до участі у справі як законних представників. У разі якщо законний представник не має права вести справу в суді з підстав, встановлених законом, суд за поданням органу опіки та піклування замінює законного представника.

Подібне положення міститься й у ст. 56 КАС, а саме: «У разі відсутності представника у сторони чи третьої особи, яка не має адміністративної процесуальної дієздатності, а також у разі, якщо законний представник цих осіб не має права вести справу в суді з підстав, встановлених законом, суд зупиняє провадження в справі та ініціює перед органами опіки і піклування чи іншими органами, визначеними законом, питання про призначення чи заміну законного представника».

КПК є ще більш категоричнішим.

Подібний підхід обумовлюється особливою вразливістю названих осіб та їх неспроможністю здійснити самотійно ефективний захист. Але в період, коли ці ж особи потрапили у сферу кримінально-виконавчих правовідносин, тобто ізольовані в УВП, вони фактично визнаються такими, що можуть реалізувати свої проблеми самотійно, бо в жодному нормативно-правовому акті, який регламентує порядок виконання-відбування покарання у виді позбавлення волі, не передбачається обов'язкової участі спеціально уповноваженого на надання правової допомоги суб'єкта при розгляді питання відносно названих вище категорій осіб. Саме тому, як видається, для уникнення

подібних прогалин доцільно передбачити у КВК України перелік осіб, для яких правова допомога має надаватися у визначених випадках в обов'язковому порядку.

Як встановлено у ході даного дослідження, особливість такої форми правової допомоги, як написання звернень, складання довідок з правових питань тощо, полягає в її казуальному характері. Це означає, що на кожний випадок необхідно скласти індивідуальний документ. Цю форму також можна визначити підготовчою правовою допомогою, оскільки, відповідно до її змісту, ця допомога полягає у встановленні права.

Реалізуючи своє право на звернення до різних органів і установ та намагаючись визначитися з обсягом наявних прав чи порядком їх реалізації, засуджені стикаються з необхідністю надати такому зверненню належної форми, щоб, з одного боку, у документі були викладені всі існуючі у різних нормативних актах доводи, а з іншого – дотримані всі наявні в них вимоги щодо дотримання реквізитів та відомостей. Невиконання названих вимог, як це передбачено Законом України «Про звернення громадян», може призвести до відмови у прийнятті звернення або його залишенні без розгляду.

Виходячи з цього, на адміністрацію УВП, в якій відбуває покарання засуджений, покладається обов'язок лише перевіряти правильність адресата при направленні таких звернень, що ж до дотримання правильності його оформлення – це жодним чином не контролюється. Разом з тим, окремі види звернень (кореспонденція, яку засуджені адресують Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, в Європейський суд з прав людини, а також в інші відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, та до уповноважених осіб таких міжнародних організацій та прокуророві) взагалі перегляду не підлягають, а допущені неточності можуть призвести до скасування права на повторне звернення. Саме з цієї причини, як свідчить практика, у засуджених і виникає потреба звертатися до фахівця, який при складанні документа зобов'язаний знати та враховувати відповідні вимоги закону. У свою чергу, спеціаліст не лише складає заяви, скарги та інші

документи правового характеру, але має й спостерігати за їх належною реєстрацією в тих органах, в які вони адресовані.

Як встановлено у ході даного дослідження, на практиці існують дві основні форми даного виду правової допомоги:

- а) складання документів правового характеру;
- б) часткове складання документів правового характеру.

При цьому, в першому випадку з'ясовується суть справи, підбираються необхідні правові норми, що регулюють правовідносини даного виду та складається документ правового характеру, що покликаний стати юридичним фактом з метою забезпечення реалізації будь-якого законного права засудженого. Даний документ може бути складений у формі звернення (заяви, скарги, клопотання тощо). Виходячи з цього, зміст часткового складання документів правового характеру полягає у наданні засудженому бланка чи зразка правового документа, куди останній може внести індивідуальні дані, а також надання допомоги у його заповненні. Прикладом такої правової допомоги є використання бланків різних договорів, доручень тощо.

Наступними видами правової допомоги засудженим, які витікають із змісту Конституції України за критерієм оплатності та, як видається, які є базовими для даного дослідження, – це допомога безоплатна та оплатна.

Перший вид допомоги є, як свідчить практика, найбільш поширеним та доступним, адже за законом кожен засуджений може ним скористатися.

Проте в реальному житті, як встановлено у ході даного дослідження, все значно складніше. Зокрема, це стосується засуджених, які не мають близьких родичів, або не підтримують з ними контакти, а також тих із них, що через фізичні або інші вади не здатні на самостійні дії. Це нагадує «замкнуте коло»: адміністрація УВП має можливість, але не зобов'язана законом забезпечити реалізацію права на правову допомогу (простіше – підшукати та забезпечити спілкування засудженого з адвокатом або іншим фахівцем у галузі права), засуджений – має таке право, але об'єктивно не може цього зробити через

перебування в умовах ізоляції та необхідність здійснювати всі дії через адміністрацію колонії.

Отож, навіть за умови бажання працювати у сучасних умовах в УВП засудженому не гарантується можливість заробляти кошти, у тому числі ті, які були б достатніми для отримання правової допомоги. А це фактично призводить до того, що засуджені обмежуються у можливості користуватися оплатною правовою допомогою.

Не менше проблем є й щодо можливості користування засудженими безоплатною правовою допомогою. У чинних нормативних актах (Концепція формування системи безоплатної правової допомоги в Україні, що схвалена Указом Президента України від 9 червня 2006 року № 509/2000, та Закон України «Про безоплатну правову допомогу») проводиться поділ безоплатної форми правової допомоги на два види за критерієм моменту виникнення потреби в ній – первинна та вторинна.

При цьому метою безоплатної первинної правової допомоги є інформування особи про зміст її права та порядок його реалізації, забезпечення можливостей досудового вирішення правових спорів, а також запобігання необґрунтованим часовим та фінансовим затратам особи на доступ до адвоката. Більш того, держава зобов'язана забезпечувати організацію надання безоплатної первинної правової допомоги для всіх осіб, зміст якої полягає у наданні правової інформації, правових консультацій та роз'яснень, складання правових документів (звернень, довідок, запитів тощо), крім процесуальних, допомогу у доступі до вторинної безоплатної правової допомоги та альтернативних форм вирішення спору, зокрема медіації (посередництва).

Крім цього метою безоплатної вторинної правової допомоги є забезпечення рівних можливостей доступу осіб до правосуддя. При цьому предмет такої допомоги звужений до складання процесуальних документів, захисту від обвинувачення, представництва особи в судах та інших державних органах. Більш того, право особи на безоплатну вторинну правову допомогу

визначається з урахуванням інтересів правосуддя та рівня матеріальної забезпеченості особи.

У той самий час, відповідно до практики застосування Європейським судом з прав людини статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, необхідність надання правової допомоги в інтересах правосуддя має визначатись, зокрема, на підставі: тяжкості обвинувачення та суворості можливого покарання; складності правових та фактичних обставин справи; скрутних життєвих обставин, в яких опинилась особа.

Разом з тим, не дивлячись на те, що у Концепції зазначено, що інтереси правосуддя вимагають надання безоплатної правової допомоги кожній заарештованій або затриманій особі, щодо засуджених, які перебувають в УВП, мова не йдеться. Не визначено у даному нормативно-правовому акті й право на повну або часткову оплату правової допомоги за рахунок коштів державного бюджету з врахуванням рівня матеріальної забезпеченості особи. У свою чергу, Законом України «Про безоплатну правову допомогу» визначено, що право на безоплатну первинну правову допомогу має необмежене коло осіб, які перебувають під юрисдикцією України (ст. 8). При цьому засуджені до позбавлення волі також не є винятком з цього правила. У той самий час, перелік суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу, навпаки, є вичерпним і його можна класифікувати за наступними ознаками:

- а) фінансово-матеріальним станом особи;
- б) віком особи;
- в) застосуванням заходів адміністративно-правового та кримінально-правового впливу держави на особу;
- г) спеціальним статусом особи (біженці, ветерани війни, реабілітовані);
- г) юридичним аспектом психофізичного стану особи;
- д) міжнародно-правовими зобов'язаннями України (ст. 14).

Аналіз розглянутих положень зазначеного Закону дає можливість стверджувати, що перелік суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу не можна вважати вичерпним, бо до таких суб'єктів, зокрема, не

віднесені засуджені, хоча саме ця категорія громадян, особливо у разі відсутності у них соціально-корисних зв'язків та коштів, потребує такого виду правової допомоги апріорі.

2.3 Суб'єкти надання правової допомоги для осіб, засуджених до позбавлення волі

Аналіз положень ст. 107 КВК стосовно того, що засуджені мають право одержувати правову допомогу від адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи свідчить про те, що коло суб'єктів надання такої допомоги для засуджених є значно обмеженим. Хоча в цілому подібне законодавче формулювання відповідає рішенням Конституційного Суду України №13-рп/ 2000 від 16 листопада 2000 року, яким було визнано незаконним положення ч. 1 ст. 44 колишнього КПК України 1961 р., згідно з яким як захисники допускались лише особи, які мали свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, як положення, що не відповідають Конституції України. Крім цього, Судом роз'яснено, що захисником у кримінальному процесі може бути будь-який фахівець у галузі права, якщо за законом він має право (може бути допущеним, відсутні підстави для його відводу) на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи (справа гр-на Солдатова Г.І.).

Згідно даного рішення Конституційного Суду України, неконституційність вказаних правових норм полягає в тому, що вони обмежують права підозрюваного, обвинуваченого на вільній вибір, як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. В своєму рішенні КСУ, крім цього, дав офіційне тлумачення окремих положень ст. 59 Конституції України. Так, КСУ відмітив, що положення ч. 1 ст. 59 Конституції України про те, «що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав», в аспекті конституційного звернення громадянина Г.І. Солдатова треба розуміти як

конституційне право підозрюваного, обвинуваченого при захисті від обвинувачення з метою отримання правової допомоги, вибрати захисником своїх прав особу, що є фахівцем у галузі права і за законом може надати правову допомогу особисто чи за дорученням юридичної особи.

І хоча в рішенні мова йде про зміст права на правову допомогу у контексті захисту від обвинувачення, цілком очевидним у зв'язку з цим є висновок про те, що аналогічне тлумачення слід застосувати і відносно іншого сформульованого у Конституції повноваження – надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах. Більш того, наведені положення можливо поширити й на процес надання правової допомоги для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Виходячи з цього, варто констатувати, що правова допомога для засуджених за чинним законодавством України має надаватися двома основними суб'єктами – адвокатами та фахівцями у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Як показало вивчення теоретичних джерел, взагалі питання про суб'єктів надання правової допомоги засудженим є нерозробленим в сучасній науці кримінально-виконавчого права та достатньо дискусійним в інших галузях наукових знань. Існуючі думки з цього приводу можна умовно поділити на два підходи – вузький та широкий. Прихильники першого підходу (Т.В. Варфоломєєва, С.В. Гончаренко, ін.) відстоюють позицію, що суб'єктом надання правової допомоги є адвокатура та, частково, нотаріат. У якості обґрунтування наводиться посилення, що оскільки надання правової допомоги Конституцією України покладено на адвокатуру (ч. 2 ст. 59), то при вирішенні справ у судах та інших державних органах України тільки адвокати можуть виконувати вказані види діяльності, і державні органи повинні взаємодіяти саме з ними при вирішенні наведених функцій адвокатури [19, с. 9]. Зокрема, вони та інші дослідники переконують, що відповідно до чинного законодавства лише адвокатура відповідає організаційним і процесуальним вимогам, що ставляться до суб'єктів надання юридичної допомоги, а саме:

- по-перше, порядок одержання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю регламентується Законом України «Про адвокатуру»;
- по-друге, адвокатура в Україні ні в організаційному, ні в процесуальному аспекті не підпорядкована органам дізнання і досудового слідства, прокуратури та суду;
- по-третє, умовою виникнення правовідносин у зв'язку з наданням юридичної допомоги є укладання угоди певною особою з адвокатом;
- по-четверте, лише на адвоката поширюються Правила адвокатської етики, т.п. Саме тому суб'єктами надання правової допомоги слід визнавати лише адвокатів [74, с. 124-125]. Це, у свою чергу, відповідає не тільки загальним тенденціям розвитку інституту правової допомоги в кримінальному процесі, але і міжнародним стандартам у галузі захисту прав і законних інтересів особи [31, с. 130-131].

У той самий час лише окремі фахівці (А.В. Стремоухов) відносять до числа суб'єктів надання правової допомоги також і громадські організації [94, с. 179-208].

Прихильники широкого підходу до суб'єктів надання правової допомоги наводять доволі обширний їх перелік. Зокрема Ю.І. Куричев вважає, що суб'єктами надання правової допомоги у широкому сенсі можуть бути визнані державні, муніципальні та громадські організації (ЗМІ, колегії адвокатів, органи прокуратури, суду тощо), фізичні особи, чия діяльність так або інакше пов'язана з охороною і захистом прав і свобод людини та громадянина [58, с. 70].

Є.Г. Тарло до цього переліку відносить суд, прокуратуру, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, адвокатуру, нотаріат, комерційні та некомерційні організації, індивідуальних підприємців, які здійснюють даний вид діяльності [97, с. 37-72].

В. І. Качалов та О.В. Качалова включають до числа органів, які надають правову допомогу особі адвокатуру, нотаріат, приватні детективні служби, юридичні фірми, юридичні служби підприємств, юристів, які мають відповідні

документи про освіту, громадські організації (з питань, що входять до діяльності організацій), студентські консультаційні пункти при юридичних вищих навчальних закладах та факультетах, юридичні видавництва, фірми, що поширюють юридичні бази даних за допомогою комп'ютерних технологій [41, с. 12].

О.Г. Кучерена класифікує суб'єктів надання правової допомоги за групами:

- 1) органи державної влади (Міністерство юстиції України);
- 2) організації, які здійснюють надання кваліфікованої правової допомоги у якості основної та виключної своєї діяльності (адвокатура, нотаріат);
- 3) особи, що обрали надання правової допомоги у якості своєї професійної діяльності (юридичні фірми, приватні юристи, працівники спеціалізованих організацій, юрисконсульти тощо);
- 4) громадські організації, що надають правову допомогу поряд з іншою діяльністю (правозахисні організації) [59, с. 34-35].

Як видається, з таким підходом в цілому можна погодитись та узяти за основу, особливо з урахуванням його майже повної відповідності чинним національним нормативним актам, а також рішенням компетентних органів у цій сфері. Так, Конституційний Суд України у своєму рішенні №13-рп/ 2000 від 16 листопада 2000 року також назвав розширене коло суб'єктів надання правової допомоги, а саме:

- державні органи України, до компетенції яких входить надання правової допомоги (Міністерство юстиції України, Міністерство праці та соціальної політики України, нотаріат тощо);
- адвокатура України як спеціально уповноважений недержавний професійний правозахисний інститут, однією з функцій якого є захист особи від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах (ч. 2 ст. 59 Конституції);
- суб'єкти підприємницької діяльності, які надають правову допомогу клієнтам у порядку, визначеному законодавством України;

- об'єднання громадян для здійснення і захисту своїх прав і свобод (ч. 1 ст. 36 Конституції).

Такі ж суб'єкти визначені й в інших правових джерелах, зокрема:

1) Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні, у якій зазначено, що суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги є та/або можуть бути органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах їх власних та делегованих повноважень; юридичні особи публічного права, утворені органами місцевого самоврядування; фізичні особи та юридичні особи приватного права, відбір яких здійснюється на підставі конкурсу (тендера);

2) статті 9 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»: органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; фізичні особи та юридичні особи приватного права; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; адвокати, які включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом; адвокати, які включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору.

Проте зазначений підхід до вирішення питань, пов'язаних з визначенням суб'єктів надання правової допомоги отримав численні зауваження. Зокрема, О. Паламарчук критикує включення до числа суб'єктів надання правової допомоги органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб приватного права, а також Центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги місцевих органів влади, вважаючи, що ознакою органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, є владний характер повноважень. Однак, передбачені для цих суб'єктів повноваження щодо надання безоплатної первинної правової допомоги не є такими, адже органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування реалізують свою компетенцію через прийняття правових актів. Саме тому безглуздо уявляти, наприклад, рішення місцевої ради, предметом якого буде правова інформація або консультація

певному громадянину [78]. Як видається, на сьогоднішній день функціями, зміст яких є найбільш близьким до змісту надання первинної правової допомоги, наділене лише Міністерство юстиції України (підп. 13, 23 п. 4 Положення про це міністерство, яке затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14.11.06 р. № 1577).

Крім цього, слід зазначити, що небезспірними є наведені вище види суб'єктів надання правової допомоги в контексті захисту законних інтересів засуджених до позбавлення волі. Зокрема, хоча адвокатура й займає провідне місце серед цих суб'єктів, така допомога не може зводитись лише до адвокатської діяльності.

Водночас, далеко не всі визначені у нормативних актах та рішеннях суб'єкти наділені реальними повноваженнями надання засудженим правової допомоги. Перш за все, це стосується так званих фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Зокрема, в ч.3 ст.110 КВК встановлений порядок надання цієї допомоги для засуджених.

При цьому за встановленим порядком, для фахівця у галузі права угода або доручення є достатньою підставою для надання побачення з засудженим. Проте на практиці це буває недостатньою для надання правової допомоги, бо адміністрація колонії відмовляє у допуску фахівця до засудженого, посилаючись на постанову Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. №8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві», в якій зазначено: «При вирішенні питання про наявність у фахівців у галузі права повноважень на здійснення захисту в кримінальній справі належить також з'ясувати, яким саме законом їм надано право брати участь у кримінальному судочинстві як захисникам. Визнати правильною практику тих судів, які за відсутності спеціального закону не допускають таких фахівців до здійснення захисту в кримінальних справах» (п.5).

З урахуванням того, що нині в Україні немає жодного спеціального закону, який би надавав якимось фахівцям таке право, норма про їх участь у кримінально-виконавчому процесі є «мертвою». Більше того, на сьогодні не існує ні однієї правової норми, що взагалі визначала б зміст терміну «фахівець у галузі права». Саме тому, оскільки норма про можливість та підстави участі фахівця у галузі права міститься як у кримінально-процесуальному, так і у кримінально-виконавчому законодавстві України, на підставі цього фахівці у галузі права на стадії виконання кримінальних покарань до цієї діяльності не допускаються.

Отже, забезпечити участь не адвоката, а фахівця у галузі права у захисті прав засудженого є не тільки складним, але й, подекуди неможливим завданням, що значно обмежує процес реалізації засудженими права на правову допомогу, особливо на безкоштовну, оскільки адвокатська діяльність у переважній більшості випадків є оплатною. При цьому, безперешкодна участь фахівця у галузі права у наданні правової допомоги для засуджених є можливою лише при проведенні письмового консультування особи, а також виконанні інших дій з надання правової допомоги, які не потребують особистого спілкування засудженого із своїм представником – фахівцем у галузі права.

Крім цього, як видається, не можна визнати безпосередніми суб'єктами надання для засуджених до позбавлення волі правової допомоги органи прокуратури, Міністерства юстиції України, нотаріат та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, юристів органів і установ виконання покарань, а тим більше – спеціалістів профспілок, працівників міліції та митниці. Зокрема, одним із конституційних обов'язків прокуратури України є представництво інтересів громадянина в суді. Так, відповідно до ч. 2 ст. 361 Закону України «Про прокуратуру» підставою представництва прокурором у суді законних інтересів громадянина є неспроможність останнього через фізичний чи матеріальний стан, похилий вік або з інших поважних причин самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати

процесуальні повноваження. Очевидно, що вказана діяльність органів прокуратури також може бути спрямована на надання безоплатної правової допомоги й для засуджених, позбавлених волі.

Разом із тим, включення до числа суб'єктів надання правової допомоги для засуджених органів публічної влади, діяльність яких пов'язана зі здійсненням владних повноважень, зокрема, суду, прокуратури, Міністерства юстиції України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органів внутрішніх справ, митних органів тощо, як видається надмірно розширює зміст даного поняття та призводить до втрати його самостійного значення, специфіки, а також приводить до його розчинення у контрольній, наглядовій, правоохоронній та інших видах публічно-владної діяльності компетентних органів. В іншому разі, як справедливо посилається В.Ю. Панченко, довелося б визнати, що рішення суду, органів виконавчої влади та навіть акти нормотворчості, які сприяють реалізації прав, свобод та законних інтересів громадянина, є правовою допомогою для особи [79, с. 157].

Разом з тим, у науковій літературі правова допомога із сторони нотаріату пов'язується із вчиненням нотаріальних дій та має вигляд:

- консультування осіб, які звернулись за вчиненням нотаріальної дії;

- роз'яснення їх прав та обов'язків, встановлення волі особи на нотаріальну дію; складання проектів нотаріальних актів тощо [73, с. 78]. Але така діяльність нотаріусів, як правило, не торкається осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі, оскільки при зверненні особи до нотаріуса завжди вимагається особиста участь засудженого. Тому для осіб, позбавлених волі, нотаріальна діяльність, як встановлено у ході даного дослідження, обмежується лише наданням довіреностей з різних питань, але без участі органів нотаріату, оскільки за ст. 245 ЦК України, довіреність особи, яка перебуває у місці позбавлення волі (слідчому ізоляторі), може бути посвідчена начальником місця позбавлення волі. Цей документ прирівнюється до нотаріально посвідченого.

Таким чином, в сучасних умовах нотаріат не може визнаватися суб'єктом надання для засуджених правової допомоги.

Те саме стосується й професійних спілок та юристів органів і установ виконання покарань. Згідно чинного законодавства України, професійні спілки – це громадські організації, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами та видом професійної діяльності. Проте, оскільки в УВП такі об'єднання не створюються, то й участь профспілок у наданні для засуджених правової допомоги фактично зводиться на практиці нанівець.

Має свої особливості у цьому контексті й діяльність юристів органів і установ виконання покарань. Зокрема, до їх функціональних обов'язків входить лише правове забезпечення діяльності колоній, а не участь у забезпеченні захисту прав засуджених.

Виходячи з вищевикладеного, слід констатувати, що правова допомога для засуджених може мати різні види та форми. Саме тому і участь різних суб'єктів у її наданні може бути різною, а саме:

1. Правове виховання і правова освіта засуджених.

Як витікає із змісту ст. 123 – 124 КВК, проведення виховної роботи із засудженими у формі правового виховання та правової освіти фактично є обов'язком адміністрації УВП. Зокрема, як зазначають фахівці з цих питань при організації цієї роботи слід враховувати головні обставини і особливості правового виховання засуджених у місцях позбавлення волі, серед яких слід виділити наступні:

- а) як правило, засуджений – це особа із значними відхиленнями в правовій свідомості;

- б) процес правового виховання проходить в умовах ізоляції самого «вихованця»;

- в) виховний процес суворо регламентується діючим кримінально-виконавчим законодавством України;

г) даний процес здійснюється у несприятливих з педагогічної точки зору умовах (стійкість малих груп засуджених, злочинні традиції та субкультура, відсутність свободи та майже тотальний контроль за засудженими);

г) відсутність повної довіри до персоналу установ;

д) психологічна напруженість засуджених в перші періоди перебування в колонії [22].

Проведений у ході даного дослідження аналіз показав відхилення у правовій свідомості засуджених, одним із важливих структурних компонентів якої є знання. У той самий час практика доводить, що частина засуджених-правопорушників (особливо, якщо вони засуджені не вперше) у загальному знає певні положення кримінального чи кримінально-виконавчого законодавства України.

Крім цього, вивчення результатів діяльності персоналу УВП з правового виховання засуджених свідчить, що у частини засуджених правові уявлення відображаються настільки слабко, що істотно не регулюють їх поведінку. Цю категорію правопорушників адміністрація УВП намагається постійно залучати до занять в школі правових знань для підвищення їх загальноосвітнього рівня, розширення кругозору та кола позитивних інтересів. При цьому, під час проведення занять з цією категорією засуджених адміністрація постійно цікавиться рівнем розуміння ними тих чи інших правових норм та намагається подавати матеріал для засуджених в дохідливій формі та спрощеному вигляді, враховуючи, що ряд засуджених-правопорушників інколи можуть навіть не знати, що їхні дії та вчинки не відповідають тій чи іншій правовій нормі. З іншого, боку певна частина засуджених знає правову норму, але дає їй невірну оцінку (тлумачення). Саме тому серед такої категорії засуджених необхідно формувати переконання у соціальній необхідності та особистій доцільності дотримуватись правових норм.

Як свідчить практика, основне навантаження в роботі з правової освіти засуджених покладається на начальників відділень соціально-психологічної служби установ, більшість із яких мають вищу освіту гуманітарного профілю,

але які, як правило, самі не володіють в достатній мірі правовими знаннями, що, як встановлено у ході даного дослідження, безперечно, призводить до формалізації та низького рівня організації заходів з правової освіти та виховання.

І це при тому, що в науці та на практиці існують різні методи проведення роботи по правовому вихованню засуджених, а саме: – переконання; – примусу; – психолого-педагогічного вибуху; – додаткової мотивації та стимулювання поведінки; – заохочення, змагання; методи формування та корекції позитивного досвіду поведінки – вправа, звикання, інструктаж; методи виявлення результатів виховного процесу – спостереження, бесіда, аналіз продуктів діяльності, метод узагальнення незалежних характеристик, тестування тощо. Виходячи з вищевикладеного, слід констатувати, що подібна діяльність персоналу органів і установ виконання покарань не може у повній мірі бути визначеною формою надання для засуджених правової допомоги.

Певна активність виявляється на даному напрямку роботи з боку різних громадських організацій. Як встановлено в ході даного дослідження їх діяльність у сфері виконання покарань, переважно стосується саме правового виховання та освіти засуджених.

На перший погляд видається, що зазначена діяльність є ґрунтовною та якісною. Проте негативним аспектом правової допомоги, що надається громадськими організаціями, для засуджених, позбавлених волі, є відсутність системності та систематичності їх діяльності. Разом з тим, безсумнівним є висновок про те, що необхідною умовою для забезпечення ефективної діяльності громадських організацій у сфері виконання покарань є розвиток активного громадянського сектору, широкого кола працюючих громадських організацій та утворень. На жаль, як вірно зазначив Г. Дімлівіч, в Україні переважна більшість громадських організацій та об'єднань громадян не відповідає цим критеріям, оскільки вони створюються з метою реалізації зовсім інших функцій [28, с. 5]. Українські неурядові організації, як і на початку свого становлення, досі фінансуються головним чином з іноземних джерел, саме тому

на сьогодні так і не вдалося сформувати національну систему фінансового живлення «третього сектору». В країнах-лідерах демократичного розвитку, відповідно до прийнятих норм, вважається нормальним співвідношення часток у бюджеті неурядових організацій, при якому 1/3 фінансування припадає на оплачувані послуги самої організації, 1/3 – це кошти, що отримані за рахунок грантів (як з державного бюджету, так і від фондів-донорів), та 1/3 становлять пожертви від бізнесу. Що ж стосується України, то структура фінансування наших неурядових організацій має дещо викривлений характер. В середньому не менше 80% у фінансуванні наших неурядових організацій становлять кошти міжнародних фондів-донорів [26].

За таких умов, головною проблемою участі громадських організацій та інших інститутів громадянського суспільства у процесі правового виховання засуджених є досить обмежена кількість таких структур, які мають у своєму арсеналі відповідних спеціалістів, здатних та готових проводити реальні заходи, а не «відпрацьовувати» іноземні кошти. Проте це зовсім не означає, як свідчить практика, що фахівці громадських організацій не можуть забезпечити реалізацію таких форм надання правової допомоги засудженим до позбавлення волі, як консультивання, складання правових документів тощо. Зокрема, в окремих випадках, у межах чинного законодавства, такі спеціалісти достатньо ефективно представляють інтереси засуджених в судовому розгляді справ.

Стаття 25 КВК передбачає, що об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку, встановленому цим Кодексом і законами України, можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи. З цього витікає, що основними суб'єктами надання засудженим правової допомоги у формі правового виховання та освіти можуть бути представники об'єднань громадян, релігійних та благодійних організацій, окремі особи, діяльність яких у сфері надання правової допомоги відповідає критеріям професійності.

У зв'язку з цим, варто звернути увагу ще на одного суб'єкта надання правової допомоги особам, які відбувають покарання в УВП – це спостережні комісії. Мова йде про наступне: по-перше, дані інституції не є органами державної влади, оскільки у їх складі має бути присутнім не менше 50% представників громадськості; по-друге, вони не наділені владними функціями; по-третє, члени спостережних комісій, як зазначено у відповідному Положенні, сприяють адміністрації установ виконання покарань у проведенні соціально-виховної роботи із засудженими, що передбачає їх участь у заходах по правовому вихованню та освіті.

2. Представництво інтересів засуджених у різних інстанціях.

Аналіз чинних нормативно-правових актів законодавства України та практики їх реалізації дозволяє стверджувати, що головним суб'єктом представництва засуджених є, безперечно, адвокат. Проте норми закону дозволяють зробити висновок про можливість представництва їх законних інтересів як фахівцем у галузі права, так і взагалі дієздатною окремою особою. Так, ст. 237 КУпАП передбачає, що у розгляді справи про адміністративне правопорушення можуть брати участь адвокат, інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

В ст. 40 ЦПК визначено, що представником у суді може бути адвокат або інша особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність і належно посвідчені повноваження на здійснення представництва в суді.

Частина 2 ст. 56 КАС закріплює, що представником в суді може бути фізична особа, яка відповідно до ч. 2 ст. 48 цього Кодексу має адміністративну процесуальну дієздатність.

Таким чином, суб'єктами надання правової допомоги даного виду можуть виступати як адвокати та фахівці у галузі права, так і представники громадських організацій, а також окремі особи, які можуть і не мати юридичної освіти. Обмеження щодо їх участі витікають лише з норм різних галузей

законодавства України та зумовлюються ознакою професійності (у значенні – регулярність) у наданні правової допомоги.

Слід звернути увагу ще на таку обставину. Реалізація двох названих вище видів надання правової допомоги ускладнюється тим, що КВК обмежує ряд суб'єктів у особистому спілкуванні з засудженими до позбавлення волі, ставлячи його у залежність від розсуду адміністрації органів і установ виконання покарань. Зокрема, якщо члени спостережних комісій допускаються на територію УВП безперешкодно (ч. 1 ст. 24 КВК України), то інші особи можуть відвідувати колонії за спеціальним дозволом адміністрації цих установ або органів управління зазначеними установами (ч. 2 ст. 24 КВК України). При цьому, якщо адміністрація колонії не зацікавлена у тому, щоб засуджений отримав правову допомогу з різних міркувань, то вона, як встановлено у ході даного дослідження, не надає дозволу на його зустріч з особою, спроможною таку допомогу надати. Розв'язати зазначену проблему можливо лише шляхом передбачення в чинному законодавстві України норми щодо безперешкодного допущення суб'єктів надання правової допомоги до засуджених у разі надання ними документів, які підтверджують як професійність таких осіб, так і факт потреби у правовій допомозі.

Як свідчить практика, такий вид правової допомоги, як написання звернень, складання довідок з правових питань, може здійснюватися усіма переліченими вище суб'єктами, оскільки можливість участі у даній діяльності не обмежується чинним законодавством України та не вимагає встановлення специфічного порядку його здійснення. Єдине, що як видається сприяло б підвищенню її ефективності – це передбачення можливості збереження таємниці листування не тільки з адвокатом, а й з іншими суб'єктами надання правової допомоги, а також можливості отримання з ними побачень у необхідний час.

Виходячи з вищевикладеного, можна констатувати, що без закріплення на нормативно-правовому рівні як видів правової допомоги для засуджених, так і переліку суб'єктів, які можуть брати участь у цій діяльності відповідно до форм

такої допомоги, з окресленням кола їх повноважень, вирішити проблеми, що складають предмет даного дослідження, є досить складним завданням.

Висновки по розділу 2

1. Для створення належного механізму реалізації засудженими права на правову допомогу держава зобов'язана створити систему дієвих гарантій, під якою у цьому дослідженні розуміється система закріплених у нормах кримінально-виконавчого законодавства України умов, засобів, прийомів та способів, завдяки яким забезпечується реалізація прав, свобод та законних інтересів засудженими до позбавлення волі, а у випадку їх порушення чи необґрунтованого обмеження – діяльність наділених відповідними повноваженнями суб'єктів по їх захисту та охороні. При цьому, система гарантій реалізації засудженими права на правову допомогу в процесі відбування покарання у виді позбавлення волі повинна включати у себе:

- а) наявність відповідної компетенції у ДПтС України, органів і установ виконання покарань;
- б) механізм звернення та отримання правової допомоги;
- в) відповідальність суб'єктів за порушення або обмеження права засуджених на правову допомогу.

Як встановлено у ході даного дослідження, в теперішній час нормативно визначеної компетенції ДПтС, його органів і установ в частині забезпечення надання для засуджених правової допомоги не існує, що виключає існування необхідної правової гарантії реалізації засудженими цього права. Також персонал ДКВС фактично не несе конкретної юридичної відповідальності за дії чи бездіяльність, внаслідок яких засудженим не створюються умови для реалізації права на правову допомогу, зокрема щодо запрошення суб'єкта надання правової допомоги. Недосконалою є й система контролю за дотриманням цього права засуджених, що на тлі повної відсутності механізму звернення та отримання правової допомоги засудженими дозволяє дійти висновку про перебування реалізації права засуджених на правову допомогу на зародковому рівні.

2. Суттєвою ґрунтовною ознакою, за якою слід проводити класифікацію видів правової допомоги, є мета цієї діяльності. Виходячи з того, що правова допомога виступає засобом досягнення мети реалізації зазначеного права засудженого, у ході даного дослідження виділено три основні види такої допомоги, а саме: 1) в реалізації права; 2) у захисті права; 3) у встановленні права.

При цьому основними формами правової допомоги в реалізації даного права засуджених є правове консультування та правове виховання; допомоги у виді захисту права – представництво у різних інстанціях; допомоги у встановленні права – написання звернень, складання довідок та т.ін.

Як встановлено, правове консультування – одна з найбільш поширених на практиці форм правової допомоги, що полягає у наданні для засуджених поради з певних питань та здійснюється як в усній, так і в письмовій формі.

У свою чергу, представництво законних інтересів засудженого в різних інстанціях має два види вираження, а саме:

а) матеріально-правове, тобто представництво у цивільно-правових правовідносинах;

б) судове представництво – вид діяльності уповноваженої засудженої особи в органах судової влади.

3. Як встановлено у ході даного дослідження поділ правової допомоги на види здійснюється за критерієм оплатності, а саме – на безоплатну та оплатну правової допомоги. Виходячи із того, що через об'єктивні причини більшість засуджених не спроможні користуватися допомогою першого виду, доведена необхідність передбачення в чинному КВК України можливості доступу саме до допомоги безоплатного виду.

Крім цього, на підставі добутих результатів даного дослідження обґрунтовується висновок про те, що в ряді випадків, зокрема стосовно неповнолітніх; осіб, які через свої психічні або фізичні вади не можуть самостійно здійснити захист прав; засуджених, які відносяться до категорій «вразливих», правова допомога має надаватися в обов'язковому порядку.

4. Встановлено, що чинне кримінально-виконавче законодавство України значно обмежує можливість участі суб'єктів надання правової допомоги в процесі захисту прав засуджених, передбачаючи можливість отримання правової допомоги лише від адвокатів та фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Виходячи з цього, констатується, що основними суб'єктами надання правової допомоги для засуджених до позбавлення волі на сьогодні є:

- 1) представники правозахисних та інших громадських організацій;
- 2) члени спостережних комісій;
- 3) окремі громадяни, що мають знання у правовій сфері;
- 4) юристи;
- 5) адвокати.

РОЗДІЛ 3

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

3.1 Міжнародні норми та стандарти реалізації засудженими до позбавлення волі права на правову допомогу

Виходячи з того, що перед Україною стоїть одне з ключових завдань щодо гармонізації її правових норм до кращих світових зразків, існує необхідність окремого дослідження питань про міжнародно-правові стандарти права особи на правову допомогу та їх співвідношення із внутрішньодержавними вимогами, оскільки тісний взаємозв'язок між ними є безумовним. При цьому, як з цього приводу прийшли до висновку окремі фахівці, саме конституційні норми визначають місце міжнародно-правових актів у системі права держави,

регламентують право кожного звертатися до міжнародних організацій для захисту своїх прав, визначають межі дії міжнародно-правових гарантій [69]. Зокрема, відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надається Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. У свою чергу, ст. 55 Конституції України надає право кожному після використання усіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Це у повній мірі відноситься й до засуджених, щодо яких у ст. 2 КВК передбачено, що кримінально-виконавче законодавство України складається не лише з цього Кодексу та інших актів законодавства, а й з чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Як свідчить практика, проблема дотримання прав людини в місцях позбавлення волі для ДКВС України є пріоритетною і не може розглядатися окремо без участі у цьому процесі міжнародних суб'єктів, що залучені до сфери виконання кримінальних покарань. Вона є предметом повсякденної роботи, регулярних перевірок з боку представників Європейського комітету проти тортур, Комісара Ради Європи з прав людини, експертів Моніторингового комітету Парламентської Асамблеї Ради Європи, Ради ООН з прав людини [16].

За роки незалежності України відбулися серйозні перетворення в місцях позбавлення волі, насамперед у питаннях гуманізації відбування покарань, умов тримання, визнання людини, її прав і свобод головними цінностями. Більш того, відповідно до вимог Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 жовтня 2005 року №1466 [85] щодо виконання обов'язків та зобов'язань Україною пріоритетним залишається напрям діяльності ДКВС України стосовно приведення умов та порядку відбування покарань у відповідність до вимог національного законодавства та міжнародних стандартів. У зв'язку з цим організовано роботу по приведенню умов тримання та відбування покарання засудженими в Україні до положень Європейських

тюремних правил, оновлених у 2006 році, здійснюється співпраця з Секретаріатом Ради Європи та Європейською Комісією тощо.

Актуальність цього питання визначається ще й тим, що Україна як член Ради Європи відповідно до Паризької Хартії для нової Європи від 21 листопада 1990 року взяла на себе обов'язки приєднатися до міжнародних стандартів у галузі прав людини, створити правові гарантії їх реалізації, які ґрунтуються на загально визнаних міжнародно-правових засадах, закріплених у відповідних міжнародно-правових нормах. Зокрема, Указом Президента України від 25 квітня 2008 року № 401/2008 схвалено Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України [52]. У цьому документі зазначається, що демократичні перетворення, які відбулися в Україні, зумовили необхідність реформування ДКВС та приведення її у відповідність із міжнародними нормами. Функціонування ДКВС має ґрунтуватися на додержанні положень Конституції і законів України, засад міжнародного права та європейської етики, принципів позапартійності, політичної незаангажованості, відкритості для взаємодії з національними і міжнародними громадськими організаціями та інституціями.

17 липня 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Крім цього, виконання зобов'язань, узятих Україною під час вступу до Ради Європи та запровадження норм і стандартів Європейського Союзу також поставило завдання щодо адаптації національного законодавства до вимог останнього. Насамперед, це відноситься до гарантування конституційних прав особи, зокрема, права на правову допомогу (ст. 59 Конституції України). З моменту набуття чинності Конвенції ці права стали захищатися від порушень з боку держави Європейським судом з прав людини. Відповідно, правова регламентація механізму реалізації конституційних прав особи, зокрема у базових правових інститутах кримінально-виконавчого права, має ґрунтуватися на науково обґрунтованій стратегії реформування кримінально-виконавчого законодавства України, аналізу його відповідності судовій практиці

Європейського суду з прав людини, зберігаючи при цьому національну самобутність.

Відповідно до ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого 16 грудня 1966 Генеральною Асамблеєю ООН, ратифікованого Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-08 від 19 жовтня 1973 року, кожна держава зобов'язується забезпечити будь якій особі, права і свободи якої порушені, ефективний засіб правового захисту і розвивати можливості судового захисту [68]. У свою чергу, право на правову допомогу, гарантоване пп. «с» п.3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятої 11 квітня 1950 року Радою Європи, ратифікованої Законом України № 475/97ВР від 17 липня 1997 року, передбачає, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального злочину має право захищати себе особисто або через обраного ним захисника, а якщо у нього немає достатніх коштів для оплати послуг захисника, мати призначеного йому захисника безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя [46].

У цьому контексті в рішенні по справі «Пакеллі проти Федеративної Республіки Німеччина» Європейський суд відзначив, що це положення Конвенції гарантує особі, обвинуваченій у вчиненні кримінального злочину, три права: а) захищати себе особисто; б) мати обраного ним самим представника; в) за визначених умов, мати призначеного йому захисника безоплатно [81].

Таким чином, дане конституційне право закріплюється Європейською Конвенцією як одне із прав обвинуваченого у вчиненні злочину. Разом із тим, дія права на правову допомогу не обмежується тільки сферою кримінального судочинства. Зокрема, права, що передбачені п. 3 ст. 6 Європейської конвенції, є складеним елементом загального поняття «справедливого судового розгляду» (рішення по справі «Девер проти Бельгії», 1980 року [107]), а воно охоплює і випадки «визначення цивільних прав і обов'язків». Враховуючи це, Європейський суд у ряді рішень викладає більш широке трактування прав на правову допомогу, ніж у пп. «с» пункту 3 ст. 6 Конвенції.

Показовим у зв'язку з цим є розгляд цим Судом справи «Ейрі проти Ірландії», перед розглядом якої заявник намагалась отримати допомогу адвоката у справі про роздільне проживання подружжя, однак не змогла знайти нікого, хто б погодився представляти її інтереси, оскільки безоплатна правова допомога по даній категорії справ не надавалась [32]. У рішенні по цій справі Європейський суд відмітив, що пп. «с» п.3 ст.6 Конвенції відноситься тільки до кримінального процесу. Тим не менш, суд також відзначив, що ст. 6 Конвенції може у деяких випадках спонукати державу надавати допомогу адвоката, коли вона є необхідною для реального доступу до правосуддя та у випадках коли по деяким категоріям справ юридичне представництво є обов'язковим за внутрішнім законодавством... або у силу складності процесу.

У той самий час, у рішенні по справі «Кемпбелла і Фелла проти Сполученого Королівства» Європейський суд констатував порушення пп. «с» пункту 3 ст. 6 Конвенції, оскільки заявники не мали права на юридичне представництво під час розгляду справи у Раді піклувальників [83]. При цьому необхідно підкреслити, що вирішуючи питання про порушення права на юридичну допомогу у зазначеній справі, викладеного у пп. «с» пункту 3 ст. 6 Конвенції, Європейський суд визнав Раду піклувальників судовим органом, оскільки термін «суд» у п. 1 ст. 6, на його думку, не мав обов'язково тлумачитись як юрисдикція класичного типу, інтегрованого у загальну систему держави.

Як показали результати даного дослідження, основним елементом права на юридичну допомогу закордоном є право на вільний вибір захисника. У цьому контексті Європейський суд, зокрема, підкреслює, що обвинувачений має право користуватися послугами захисника на свій вибір, якщо він має достатні для цього фінансові засоби. У свою чергу, в коментарях до Конвенції відмічається, що право на вибір адвоката існує тільки у тих випадках, коли обвинувачений має достатні кошти для оплати послуг захисника. Разом із тим, право на вибір захисника не є абсолютним, оскільки держава має право

регламентувати доступ адвокатів до суду, а у ряді випадків забороняти це для окремих осіб.

Виходячи з того, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є частиною національного законодавства України (Конвенцію було ратифіковано відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року № 475/97), можна зробити висновок про те, що відповідно до взятих міжнародно-правових зобов'язань, Україна повинна забезпечувати кожній особі право на правову допомогу як під час провадження по кримінальних справах, так і під час судового провадження по інших категоріях судових справ (адміністративних, цивільних, тощо). Окрім того, Україна має гарантувати дотримання конституційного права на правову допомогу з метою сприяння особі у реалізації останньою всього комплексу прав та свобод, визначених законодавством (як внутрішньодержавним, так і міжнародним). При цьому не останню роль в удосконаленні чинного законодавства України з цього питання має відіграти досвід набуття чинності та функціонування міжнародних загальновизнаних актів з прав людини при виконанні покарань у високорозвинених соціально-орієнтованих країнах світу.

Як свідчить практика, у сфері поводження із засудженими до позбавлення волі головним документом у цьому напрямку є Звід принципів захисту всіх осіб, що підлягають затриманню та ув'язненню у будь-якій формі, що затверджений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року [37]. І хоча вказаний документ не має сили обов'язкового міжнародного акту, проте є досить важливим для міжнародної спільноти, оскільки був прийнятий шляхом консенсусу. Відповідно до цього документу, будь-яка затримана або піддана ув'язненню особа має право на отримання правової допомоги адвоката. Зокрема Звід передбачає, що:

1) затримана особа має право на одержання юридичної допомоги з боку адвоката (після арешту вона інформується компетентним органом про своє право, і їй надаються відповідні можливості для здійснення цього права);

2) якщо затримана особа не має адвоката за своїм вибором, вона у всіх випадках, коли цього вимагають інтереси правосуддя, має право скористатися послугами адвоката, призначеного для нього судовим чи іншим органом, без оплати його послуг, якщо ця особа не має достатніх коштів;

3) затримана чи ув'язнена особа має право зв'язуватися і консультуватися з адвокатом;

4) затриманій чи ув'язненій особі, надаються необхідний час і умови для проведення консультацій із своїм адвокатом;

5) право затриманого чи ув'язненого на його відвідування адвокатом, на консультації і на зв'язок з ним, без зволікання чи цензури й в умовах повної конфіденційності, не може бути тимчасово скасоване чи обмежене, крім виняткових обставин, що визначаються законом чи установленими відповідно до закону правилами, коли, на думку судового чи іншого органу, це необхідно для підтримки безпеки і порядку;

6) побачення затриманого чи ув'язненого з його адвокатом можуть мати місце в умовах, що дозволяють посадовій особі правоохоронних органів бачити їх, але не чути;

7) зв'язок затриманого чи ув'язненого з його адвокатом не може використовуватися як свідчення проти обвинувачуваного чи ув'язненого, якщо він не має відношення до злочину, що вчиняється чи готується.

На VIII Конгресі ООН з попередження злочинності та поведженню з правопорушниками (27 серпня – 7 вересня 1990 року, м. Гавана) були прийняті «Основні принципи, що стосуються ролі юристів» [75] та «Основні положення про роль адвокатів» [76], які теж слід віднести до безпосередніх документів, що відносяться до правових джерел, пов'язаних з наданням безоплатної правової допомоги. При цьому основна увага в цих документах приділяється наданню допомоги для бідних та інших осіб, що перебувають у несприятливому

становищі, для того, щоб вони могли відстоювати свої права і, коли це необхідно, звертатися за допомогою до юриста. Зокрема, «Основні принципи, що стосуються ролі юристів» передбачають, що кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання своїх прав та захисту їх на всіх стадіях кримінального судочинства (принцип 1); жодний суд чи адміністративний орган, у якому визнається право на адвоката, не відмовляється визнавати права юриста відстоювати в суді інтереси свого клієнта, за винятком тих випадків, коли юристу було відмовлено у праві виконувати свої професійні обов'язки відповідно до національного права і практики та цих Принципів (принцип 19), ін.

Основні принципи, що наведені у названому акті, сформульовані для надання допомоги державам-членам ООН у здійсненні їх завдання щодо розвитку та забезпечення належної ролі юристів. Саме тому вони повинні дотримуватись і враховуватись урядами у межах їх національного законодавства і практики та повинні бути доведені до уваги юристів (адвокатів), а також інших осіб, зокрема таких, як судді, прокурори, представники виконавчих та законодавчих органів і населення в цілому. Ці принципи, за необхідності, також застосовуються до осіб, котрі виконують функції юристів, не маючи офіційного статусу таких (в Україні – це фахівці у галузі права).

Крім цього, основні принципи містять положення про доступ до адвокатів та юридичних послуг. У цьому документі, зокрема, зазначається, що кожна людина має право звернутись до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання її на всіх стадіях кримінального провадження. При цьому, уряди держав мають забезпечувати ефективні процедури та гнучкі механізми ефективного і рівного доступу до юристів для всіх осіб, що перебувають на її території і підпадають під їх юрисдикцію, без будь-яких обмежень, таких, як дискримінація за ознакою раси, кольору шкіри, етнічного походження, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, соціального, економічного чи іншого стану. Більш

того, уряди зобов'язані забезпечувати надання достатніх фінансових та інших засобів для надання допомоги з правових питань для бідних та, у випадку необхідності для інших осіб, які перебувають у несприятливому становищі.

У свою чергу, юристи за будь-яких обставин мають зберігати честь та гідність, що притаманні їх професії, як відповідальні співробітники в галузі здійснення правосуддя. При цьому, стосовно своїх клієнтів юристи виконують наступні функції:

а) консультування клієнтів у відношенні їх юридичних прав і обов'язків та роботи правової системи в тій мірі, в якій це стосується юридичних прав та обов'язків клієнтів;

б) надання клієнтам допомоги будь-якими доступними засобами та вжиття законодавчих заходів для захисту їх інтересів;

в) надання, у разі необхідності, допомоги клієнтам в судах, трибуналах чи адміністративних органах. При цьому, захищаючи права своїх клієнтів та відстоюючи інтереси правосуддя, юристи мають сприяти захисту прав людини та основних свобод, визнаних національним та міжнародним правом, і у всіх випадках діяти незалежно та добросовісно у відповідності з законом і визнаними нормами та професійною етикою юриста. Більш того, юристи завжди зобов'язані суворо дотримуватись інтересів своїх клієнтів.

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок, про те, що міжнародно-правові акти передбачають право кожного захищати себе особисто або через вільно вибраного ним на власний розсуд захисника з-поміж юристів, які можуть надати ефективний правовий захист. Інакше кажучи, виходячи із змісту об'єкта і предмета даного дослідження, варто констатувати, що суб'єктами надання правової допомоги для засуджених можуть виступати не лише адвокати, а й інші представники, що володіють правовими знаннями.

Додатковим аргументом з цього приводу виступає те, що в «Основних положеннях про роль адвокатів» визначено, що будь-яка людина в праві звернутися по допомогу до адвоката за своїм вибором для підтвердження своїх прав і захисту на усіх стадіях кримінальної процедури. При цьому уряди мають

гарантувати ефективну процедуру і працюючий механізм для реального та рівного доступу до адвокатів для усіх осіб, які проживають на його території і підпорядковані його юрисдикції незалежно від раси, кольору шкіри, етнічного походження, статі, мови, релігії, політичних та інших поглядів, національного або соціального походження, економічного чи іншого статусу. Більш того, уряди мають забезпечити необхідне фінансування та інші ресурси для юридичної допомоги для бідних та інших незаможних людей, а професійні асоціації адвокатів мають сприяти в організації та створенні умов надання такої допомоги та мають розробити спільну з Урядом програму, що має на меті інформування членів суспільства про їх права і обов'язки, про роль адвокатів у захисті основних свобод. З цією метою особлива увага має приділятися для бідних та інших незаможних людей, оскільки вони самі неспроможні відстоювати свої права і мають потребу в допомозі адвоката.

Крім цього, «Основні положення про роль адвокатів» передбачають, що поміщеній в УВП особі мають бути забезпечені необхідні умови, час і засоби для зустрічі або й консультацій з адвокатом без зволікань, перешкод і цензури, з повною їх конфіденційністю. І хоча такі консультації можуть бути в полі зору, проте, мають бути за межами прослуховування уповноваженими посадовими особами.

Отже, у понятті правової допомоги, що визначено у міжнародно-правових актах, об'єднуються різні її види, включаючи оплатну та безоплатну, а також широке коло суб'єктів надання такої допомоги. При цьому саме на органи виконавчої влади й покладається обов'язок забезпечити умови та порядок отримання правової допомоги для осіб, в тому числі, й тих, які тримаються в місцях позбавлення волі.

У цьому контексті заслуговує на увагу Конвенція про права дитини [47], прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року, в якій зазначається, що кожна позбавлена волі дитина повинна мати право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги (п. 9 ст. 37).

У свою чергу, Правила ООН, які стосуються неповнолітніх, позбавлених волі, та які затверджені Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/113 від 14 грудня 1990 року [48], розвиваючи положення Конвенції про права дитини, встановлюють, що кожен неповнолітній має право звертатися при поданні скарги з проханням про надання допомоги, коли це можливо, зі сторони членів родини, юрисконсультів, груп з надання гуманітарної допомоги та інших осіб. При цьому для неписьменних засуджених повинна надаватися допомога у тих випадках, коли вони потребують послуг державних або приватних установ і організацій, які надають таку правову допомогу, або тих суб'єктів, що мають право на розгляд скарг (п. 78).

Крім того, у Правилах визначено, що після поміщення до УВП всі неповнолітні мають отримувати примірник Правил поведінки у цій установі та письмовий опис їх прав та обов'язків у доступному виді, разом з адресою органів, правомочних отримувати скарги, а також адресами державних або приватних установ або організацій, які надають правову допомогу. Для тих неповнолітніх, які є неписьменними або не можуть читати на відповідній мові, така інформація доводиться до відома у формі, що забезпечує її повне розуміння.

І хоча поверховий погляд на названі вище міжнародні акти та рекомендації створює враження, що вони стосуються лише осіб, узятих під варту, як видається, подібним чином закладаються правові засади для розуміння та реалізації права на правову допомогу і в процесі виконання-відбування покарань. Більш того, у рекомендаціях, які розроблялися для поводження з особами, що позбавлені волі, – Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями – засуджені фактично також не згадуються, а мова ведеться про підслідних (п. 93), оскільки експертами (М. Ансель [5, с. 277], В. Бадира [8, с. 72], Е. Койл [42, с. 42-43] та ін.) визнається, що саме в період перебування в місцях позбавлення волі особа стає досить вразливою та такою, що потребує допомоги різних видів, включаючи й правову.

Враховуючи вищевказану певну правову прогалину, а також практику Європейського суду з прав людини, у 2006 році була прийнята нова редакція Європейських тюремних правил (далі – ЄТП), в яких чітко та лаконічно конкретизовано мінімальні вимоги стосовно забезпечення саме засуджених правовою допомогою [67]. У зв'язку з цим, виокремлення даних положень у окремий підрозділ ЄТП свідчить про особливу значимість даного права серед інших прав осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі. Разом з тим, незважаючи на те, що ЄТП не мають обов'язкового характеру для всіх країн, вони отримали міжнародне визнання як Кодекс практичної діяльності з виконання покарань. Зокрема, ЄТП передбачає, що всі ув'язнені під варту мають право на отримання правової допомоги, і адміністрація пенітенціарної установи зобов'язана надати розумні можливості для отримання доступу до такої допомоги (п. 23.1); ув'язнені можуть радитися з будь-яких правових питань з юристом за своїм вибором та за свій рахунок (п. 23.2). При цьому, слід звернути увагу, що подібна допомога може стосуватися як кримінального, так і цивільного процесу, а також інших проблем (складання заповіту, договорів, звернень тощо). Питання ж про те, хто саме є суб'єктом надання правової допомоги пропонується вирішувати у чинному законодавстві країн. Разом з тим, як у зв'язку з цим вірно зауважили І. Шмаров та Г. Азамов формулювання «надати розумні можливості для отримання доступу до такої допомоги», зазвичай, тлумачиться в ЄТГ достатньо широко, а саме: до нього включається не лише можливість звернутися до адвоката, а й обов'язок адміністрації колонії, приміром, надати для засуджених письмове приладдя для нотаток, а також відправляти їх листи на адресу юристів, якщо засуджені не мають фінансової можливості зробити це самостійно [106, с. 2].

Певна увага приділена у ЄТП й регламентації основних моментів в механізмі надання правової допомоги для засуджених. Так, у тих випадках, коли в якійсь країні існує визнана система безкоштовної правової допомоги, адміністрація УВП зобов'язана проінформувати про це всіх засуджених. При цьому консультації та будь-яке спілкування між засудженим та їхніми

юристами, включаючи листування з правових питань, мають бути конфіденційними. Проте, за виняткових обставин, судовий орган може встановити обмеження щодо такої конфіденційності з метою запобігання тяжких злочинів або серйозної загрози безпеці в пенітенціарній установі (п. 23.3, 23.4, 23.5).

Принцип конфіденційності знайшов своє відображення також і в практиці Європейського суду з прав людини, зокрема, у рішенні по справі «Котлет проти Румунії» 2003 року [86].

Міжнародні документи передбачають й способи реалізації названого принципу: так, МСП у правилі 93 закріплює, що зустріч між засудженим та його адвокатом має відбуватися у полі зору представників адміністрації колонії, проте поза межами прослуховування. І хоча даний підхід видається найкращим рішенням для забезпечення конфіденційності правової допомоги, однак він не виключає пошуку інших варіантів досягнення конфіденційності правової допомоги. Водночас цей принцип вимагає й забезпечення відповідних засад правового листування. Разом з тим, адміністрація колонії має право увести обмеження принципу конфіденційності лише у разі, якщо для цього існують переконливі підстави. При цьому, подібні рішення підлягають обов'язковому контролю (як приклад, можна назвати справу «Голдер проти Сполученого Королівства» [25], 1975 р., «Силвер та ін. проти Сполученого Королівства» [80], 1983 р. та ін.). Більш того, якщо судовий орган у виключних випадках та на індивідуальних підставах вводить обмеження на конфіденційність спілкування з правовим консультантом, то він зобов'язаний зазначити конкретні причини прийняття такого рішення, які мають бути доведені до засудженого у письмовій формі.

Засуджені також мають право доступу до документів, які стосуються процесуальних дій щодо них, або мати можливість тримати такі документи в себе (п. 23.6 ЄТП). Якщо з міркувань безпеки або з метою підтримання належного правопорядку засуджені не можуть зберігати дані документи у своїй камері, їм необхідно забезпечити доступ до даної документації протягом

звичайного робочого часу. Крім того, відповідно до правила 59 ЄТП, засуджені, що обвинувачуються у дисциплінарних проступках, повинні мати можливість захищати себе особисто або з залученням правової допомоги, якщо цього вимагають інтереси правосуддя. Положеннями міжнародних актів (в тому числі й ЄТП) також встановлено, що листування засуджених з захисником або іншою особою, що надає правову допомогу, цензурі не підлягає. Виняток складають лише випадки, коли адміністрація виправної установи має достовірні відомості про те, що дані, які містяться в листуванні, спрямовані на ініціювання, планування або організацію злочину чи втягнення у його вчинення інших осіб.

Про важливість і цінність ЄТП для теорії та практики виконання покарань в Україні свідчить зміст Концепції Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на період до 2017 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 р. № 1511-р. У цьому документі наголошується, що прийняття нових Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів України, Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», а також приєднання України до ряду міжнародних актів, вимагають удосконалення підходів до організації виконання та відбування покарань шляхом створення умов для виправлення засуджених, приведення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, у відповідність з вимогами законодавства та європейськими нормами і стандартами. Для досягнення зазначеної мети пропонується привести акти законодавства у відповідність з Європейськими пенітенціарними правилами, що забезпечить функціонування Державної кримінально-виконавчої служби згідно із стандартами Ради Європи та Європейського Співтовариства [40]. Також, як видається, національний механізм реалізації засудженими права на правову допомогу має враховувати й рекомендації, що надані у п. 1 та п. 3 Резолюції № (78) 8 (1978 року) Комітету Міністрів Ради Європи про правову допомогу і консультації, згідно з якими до змісту такої допомоги слід включати можливість особи використовувати або захищати свої права у будь-яких судах, що компетентні виносити рішення у цивільних, господарських,

адміністративних, та ін. справах, соціальних чи податкових справах, а також те, що усі витрати, які понесені особою, що надається правова допомога у ході захисту своїх прав (зокрема: гонорари адвокатів, мито, витрати на експертизу, відшкодування витрат свідків і витрати на переклад, т.ін.), мають відшкодовуватись державою.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що міжнародна спільнота розробила та апробувала на практиці базові (вихідні) засади змісту права засуджених на правову допомогу. До них, зокрема, відносяться:

а) поширення надання правової допомоги на всі випадки захисту прав особи (зокрема, як тих, що стосуються періоду відбування покарання, так і тих, які виходять за межі цього процесу);

б) правова допомога включає у себе можливість звернення до спеціаліста у галузі права як за власний рахунок, так і за рахунок держави;

в) на адміністрацію УВП покладається обов'язок надавати для засуджених інформацію про існуючі системи правової допомоги в державі та сприяти у встановленні контактів з відповідними суб'єктами такої допомоги;

г) в окремих випадках засуджені можуть отримувати таку допомогу від рідних та знайомих;

г) засуджений має право на відвідування його суб'єктом надання правової допомоги без жодних перешкод, зволікання, цензури та без обмеження у часі. Винятки можуть складати випадки, коли, на думку судового чи іншого органу, це необхідно для підтримки безпеки і порядку;

д) засудженому має надаватися можливість зберігати при собі всі документи, які стосуються реалізації ним своїх прав або надаватися можливість безперешкодного ознайомлення з цими документами;

е) листування засудженого із суб'єктами надання йому правової допомоги має відбуватися конфіденційно;

ж) належне інформування про права, обов'язки та правила поведінки в установі включається до змісту правової допомоги. При цьому найбільш доцільною формою визнається надання цієї інформації у письмовому виді;

з) суб'єктами надання правової допомоги можуть бути як адвокати, так і будь-які юристи та особи, що можуть вплинути на проблемну ситуацію;

і) на адміністрацію УВП має покладатися обов'язок надати розумні можливості засудженому для отримання доступу до правової допомоги. Цей обов'язок тлумачиться в широкому змісті й включає: надання для засуджених письмового приладдя для нотаток, відправлення їх листів на адресу юристів, якщо засуджені не мають фінансової можливості зробити це самостійно та т.ін.

3.2 Втілення міжнародних стандартів у сфері права на правову допомогу в національне законодавство України

Як показали результати даного дослідження, одним із важливих напрямків діяльності України в цій сфері стало реформування кримінально-виконавчого законодавства та ДКВС з метою приведення національного законодавства та практики його застосування у відповідність з кращими міжнародними зразками поводження із засудженими. Зокрема, як зазначено в ст. 2 КВК України та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», кримінально-виконавче законодавство України складається також і з чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Більш того, у випадку, коли міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Як у зв'язку з цим вірно зауважив О.В. Лисодед, ідеї, положення та вимоги, що містяться у міжнародних документах, що включають у себе стандарти поводження із засудженими, повинні максимально враховуватись у національному кримінально-виконавчому законодавстві і співвідноситись з

принципами кримінально-виконавчої діяльності. При цьому Загальна декларація прав людини, Міжнародні стандарти поводження із засудженими та національне кримінально-виконавче законодавство співвідносяться між собою як загальне, особливе й окреме (одиничне). Крім цього, під цим кутом зору кримінально-виконавче законодавство і кримінально-виконавчу діяльність, у яких запроваджено міжнародні стандарти поводження із засудженими, слід розглядати як відображення єдності загального та одиничного. У свою чергу міжнародні стандарти як особливе відіграють роль об'єднувальної ланки між Загальною декларацією прав людини і національним кримінально-виконавчим законодавством, яке покликане регулювати процедуру застосування обмежень прав і свобод, що притаманні покаранню [56, с. 44-46].

Саме зазначеними обставинами і обумовлюється потреба у максимальному наближенні національного кримінально-виконавчого законодавства і практики діяльності кримінально-виконавчої системи України до міжнародно визнаних положень у сфері виконання покарань. Проте, незважаючи на те, що Україна постійно посилається на намагання максимального втілення у національну правову систему міжнародних норм і стандартів у сфері виконання покарань, у ході даного дослідження виявлено певну невідповідність як нормам міжнародно-правових актів, так і практики їх застосування. Так, КВК України встановлює лише два можливі суб'єкти надання правової допомоги для засуджених, а саме: адвокатів та фахівців у галузі права. При цьому можливість отримання допомоги безпосередньо від близьких родичів або інших осіб чинним кримінально-виконавчим законодавством не припускається.

Крім цього, у законі не передбачені вимоги стосовно надання для засуджених переліку їх прав і обов'язків, а також правил поведінки в УВП у письмовому виді, внаслідок чого роз'яснення порядку і умов виконання-відбування покарання для цих осіб, зазвичай, не виконуються.

Звичайно, що при такій ситуації годі й говорити про те, що персонал УВП здатний на належному рівні забезпечити реалізацією засудженими своїх

законних прав та інтересів та, в цілому, свого правового статусу. Безперечно, що введення в чинне законодавство України норм про надання засудженим такої інформації у письмовому вигляді лише позитивно позначилось би на рівні дотримання їх прав і законних інтересів.

Важливим у цьому контексті було б передбачення на рівні закону вимоги про видачу для засуджених примірників ПВР УВП та опису їх прав та обов'язків у доступному виді, разом з адресою органів, що правомочні отримувати скарги, а також адресами державних чи приватних установ або організацій, які надають правову допомогу. Як встановлено у ході даного дослідження, неналежним чином в Україні дотримуються вимог міжнародних правових актів щодо забезпечення конфіденційності зустрічей засуджених до позбавлення волі та адвокатів. Такий висновок, зокрема, витікає із змісту чинного КВК України.

Формально КВК закріплює можливість проведення зустрічей з адвокатом в умовах конфіденційності, так в ч. 3 ст. 110 Кодексу зазначено, що за бажанням засудженого або адвоката чи іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, побачення можуть надаватися наодинці. Проте на практиці виникають певні можливості для обмеження даного права, що викликані територіальними особливостями структурної побудови території УВП. Так, в колоніях передбачається два види приміщень для побачень засуджених з різними особами – кімнати короткострокових побачень та кімнати тривалих побачень, що створені з можливістю спільного проживання (фактично – це кімнати готельного типу). У той самий час, окремих кімнат для побачень засуджених з адвокатами чи іншими особами, що правомочні надавати правову допомогу, не створено. У п. 49 ПВР УВП, який регламентує порядок надання побачень з адвокатом, зазначено, що побачення можуть надаватися наодинці у кімнаті короткострокових побачень із забезпеченням їх безпеки ... на бажання засудженого або адвоката чи іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням

юридичної особи. Тобто, за встановленим порядком, здійснення зустрічі із фахівцем у галузі права у кімнатах короткострокових побачень, як у законі, так в ПВР УВП, які відповідно до п. 1 мають завданням конкретизувати окремі питання виконання та відбування покарань згідно кримінально-виконавчого законодавства України, в УВП не передбачено. Більше того, такі кімнати не можуть забезпечити надання ефективної правової допомоги, оскільки вони обладнуються так, що це виключає можливість особистого контактування, наприклад, з метою підписання необхідних документів (додаток 17 п.п. 47, 49 ПВР УВП).

У свою чергу тривалі побачення у спеціальних кімнатах за ст. 110 КВК України та п. 46 ПВР УВП надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки). При цьому з приводу користування цими кімнатами, як свідчить практика, в кожній УВП є завжди черга. Виходячи з цього, слід констатувати, що в УВП на теперішній час не створено належних умов для зустрічей засуджених із суб'єктами надання правової допомоги.

Не вирішені досі й питання щодо можливості для засуджених зберігати правові документи при собі, а саме: чинний КВК України її не передбачає. У той самий час, у ПВР УВП, зазначено, що засудженим дозволяється зберігати копії вироків та ухвал судів, а також кореспонденцію з питань їх звернення до Європейського суду з прав людини. Усі інші документи зберігаються виключно у особових справах таких осіб, а відповіді про наслідки розгляду звернень оголошуються засудженим під розпис при надходженні, але не пізніше як у триденний строк, і долучаються до особових справ засуджених (п. 45). Проте на практиці доступ до таких документів є значно обмеженим. Зокрема, як визначено у п. 4.11 ПВР УВП, за клопотанням засудженого (особи, взятої під варту), службова особа підрозділу ознайомлює його із змістом долучених до його особової справи документів. Ознайомлення засудженого (особи, взятої під варту) з цими документами проводиться шляхом їх зачитування вголос або їх самотійного прочитання у присутності службової

особи підрозділу, про що складається акт, який долучається до особової справи. Тобто, рекомендація, що визначена у міжнародних правових актах щодо забезпечення доступу засуджених до документів, які стосуються процесуальних дій відносно них, або надання їм можливості тримати такі документи в себе, в законодавстві та на практиці в Україні не реалізована. При цьому доцільність цієї норми не може бути визначена й персоналом УВП, який має діяти, як зазначено в ч. 2 ст. 19 Конституції України, в межах повноважень та у спосіб, що визначений Конституцією та законами України.

Не в повній мірі дотримується в Україні й наступна вимога міжнародних норм, яка стосується забезпечення захисником особи, що притягується до дисциплінарної відповідальності. Особливо актуальною зазначена проблема є у зв'язку з тим, що КК України у ст. 391 становлює кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи.

Таким чином, можна констатувати, що, незважаючи на певні позитивні зрушення, які знайшли своє відображення у нормативно-правових актах, проведений аналіз свідчить про невідповідність чинного кримінально-виконавчого законодавства України міжнародним нормам і стандартам у частині концептуальних підходів щодо забезпечення реалізації засудженими в період перебування в УВП волі права на правову допомогу, його змісту, способів здійснення та кола суб'єктів надання такої допомоги. Саме тому з метою удосконалення положень КВК України доцільно на законодавчому рівні передбачити обов'язок адміністрації УВП забезпечувати:

а) конфіденційність зустрічей засуджених із фахівцями у галузі права, створивши для цього спеціально обладнані приміщення;

б) надання засудженому доступу до адвоката чи іншого фахівця у галузі права у випадку можливого притягнення його до дисциплінарної відповідальності з припиненням такого провадження до забезпечення права на правову допомогу;

в) конфіденційне відправлення листів з питань отримання правової допомоги;

г) виключення випадків долучення до особових справ засуджених результатів їх листування з різноманітними органами і установами, дозволивши зберігання цих документів при собі;

д) видачу для засуджених письмового переліку їх прав та обов'язків, а також правил поведінки в УВП.

Як свідчать результати даного дослідження, проблеми, що виникають на практиці у ході реалізації засудженими права на правову допомогу, не вичерпуються названими законодавчими прогалинами. Як встановлено, певні ускладнення в процесі реалізації цього права зумовлені іншими обставинами, що пов'язані з недосконалістю діяльності відповідних органів, установ та організацій. Їх вирішення в теперішній час, як видається, дозволить створити належні передумови для забезпечення надання для засуджених правової допомоги, що, в кінцевому результаті, сприятиме ефективній реалізації ними й інших наявних прав. Так, одним із ключових принципів системи безоплатної правової допомоги є її доступність, відповідно до змісту якого можливість отримати допомогу повинен мати кожен бажаючий. Однак результати даного дослідження, вказують на те, що сьогодні не кожен засуджений сприймає безоплатну правову допомогу як щось доступне та гарантоване для нього особисто.

Деякі пояснення з цього приводу дають отримані під час даного дослідження інші результати, зокрема ті, що пов'язані з аналізом обставин, які негативно впливають на реалізацію безкоштовної правової допомоги в процесі відбування покарання засудженими, а саме:

1) Загальний неналежний стан надання правової допомоги в Україні. Так, у Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні, що затверджена Указом Президента України від 9 червня 2006 року № 509/2006, визнається, що на сучасному етапі стан надання безоплатної правової допомоги в Україні є незадовільним та таким, що не відповідає основним європейським вимогам. Законодавство України містить окремі розрізнені положення, які регулюють питання щодо надання безоплатної правової допомоги, але системи,

яка б забезпечувала реальний доступ осіб до такої допомоги, не створено. Зокрема, законодавство України надає право на безоплатну правову допомогу багатьом категоріям осіб, але до цього часу державне фінансування було передбачено лише для оплати правової допомоги у кримінальних справах у випадках, визначених КПК.

У зв'язку з цим заслуговують на увагу результати досліджень, що проведені громадськими організаціями з приводу визначення проблем, що впливають на загальний рівень надання правової допомоги для засуджених. Серед них виділені наступні:

а) низький рівень якості безкоштовних правових послуг, який породжує неефективна система підготовки юристів, а саме: в умовах лібералізації ринку юридичних послуг, підприємницькі інтереси правників починають домінувати над інтересами права, а «право» стає об'єктом підприємницької діяльності, а тому з метою забезпечення правових потреб громадян необхідно удосконалити систему підготовки юристів та запровадити додаткові вимоги до випускників вищих юридичних закладів. Крім цього, недостатньо високими є вимоги до суб'єктів надання правової допомоги. Як встановлено чинне законодавство України передбачає більш-менш адекватні вимоги лише відносно кваліфікації адвокатів. Зокрема, адвокатом може бути лише особа, яка має вищу юридичну освіту, стаж роботи у галузі права не менше двох років, володіє державною мовою, склала кваліфікаційні іспити, одержала в Україні свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю та прийняла Присягу адвоката України. У той самий час, вимоги щодо кваліфікації фахівців у галузі права обмежуються лише наявністю вищої юридичної освіти. Більш того, Закон України „Про соціальні послуги” від 19 червня 2003 року надає право фізичним особам здійснювати весь спектр юридичних послуг у тому числі адвокатську допомогу при отриманні ними відповідної освіти у сфері соціальної роботи або іншої відповідної спеціальної освіти [11];

б) недостатнє фінансування безоплатної правової допомоги. Без сумніву, що створення системи якісної безоплатної правової допомоги є неможливим без достатнього фінансового стимулювання.

Крім цього, залишається невирішеною проблема фінансування діяльності адвокатів у кримінальних справах за призначенням, що теж відбивається на якості їх послуг. Більш того, отримання адвокатами оплати за свою працю ускладнено обтяжливою процедурою збирання документів для підтвердження відпрацьованого робочого часу.

2) Відсутність належного законодавчо визначеного механізму надання правової допомоги для засуджених, що ускладнена специфікою виконання покарання у виді позбавлення волі.

Проведений аналіз діяльності ДПтС України останнім часом не дозволяє зробити висновок про її спрямування на забезпечення дотримання прав і свобод людини відносно засуджених до позбавлення волі, оскільки відбувається підміна цього поняття посиленням на необхідність забезпечення належних умов тримання.

Більше того, як свідчить практика діяльності правозахисних організацій, керівництво органів і установ виконання покарань не є зацікавленими суб'єктами у процесі реалізації зазначеного права засуджених [77].

3) На сьогодні в ДПтС України є можливість коригування законодавчо визначених прав засуджених та порядку їх реалізації на відомчому рівні та штучно обмежувати законодавчо надані права для цих осіб.

Зокрема, навіть у тому випадку, коли засуджений якимось засобами, що є незалежними від адміністрації УВП, намагається реалізувати право на правову допомогу, існує чимало «можливостей» для перешкоджання цьому.

Як встановлено у ході даного дослідження, з одного боку це пов'язано саме з нечіткістю законодавчих визначень. З іншого боку, стан справ погіршується через наявність у кримінально-виконавчому законодавстві України підстав для «штучного» обмеження реалізації права на правову допомогу. Так, навіть за найбільш сприятливих умов – засуджений має

адвоката-члена об'єднання, написав заяву про надання побачення з ним, адвокат прибув до установи – адміністрація може таке побачення не надати на законних підставах. Зокрема, як вказується у п. 11 ст.134 КВК, для засуджених забороняються побачення під час тримання в дисциплінарному ізоляторі, карцері або приміщенні камерного типу (одиначній камері). Таким чином, на підставі цієї норми поза правовою допомогою залишаються як раз ті засуджені, які найбільше її потребують. Водночас, як свідчить практика, виникає й інше проблемне питання. Так, закон передбачає, що засуджений може повідомити про застосування до нього стягнення адвоката. Безумовно, ця норма чинного законодавства покликана забезпечити оперативне реагування на можливі випадки порушень прав засуджених при притягненні до дисциплінарної відповідальності. Однак, яким чином адвокат має забезпечити правовий захист особи, за умови відсутності особистого контакту з покараною особою відповіді у законі не має.

Як встановлено, складнощі у наданні правової допомоги виникають й тоді, коли до адвоката звернувся не сам засуджений, а його близькі родичі чи представники громадської організації. У цьому випадку адміністрація УВП нерідко, як правило, відмовляє в наданні побачення, посилаючись на відсутність заяви самого засудженого, що передбачена ст. 110 КВК України. При цьому, до уваги зазвичай не береться, що засуджений фактично позбавлений можливості отримати інформацію про укладення угоди з адвокатом, тому й не може звернутися до адміністрації з відповідною письмовою заявою.

Як видається, питання спілкування засудженого з суб'єктом надання правової допомоги мають носити абсолютний характер, тобто на законодавчому рівні слід передбачити положення, що не дозволяли б його невинуватиме обмеження.

Таким чином, усе вище викладене свідчить, про те, що найбільша проблема в Україні існує з правовою допомогою для осіб, позбавлених волі, а

чинне кримінально-виконавче законодавство і практика його застосування не в повній мірі відповідають загальновизнаним міжнародною спільнотою підходам.

Висновки по розділу 3

1. Проблема дотримання прав людини в місцях позбавлення волі та, зокрема, права на правову допомогу, для ДКВС України є пріоритетною і не може розглядатися окремо без участі у цьому процесі міжнародних суб'єктів, залучених до сфери виконання кримінальних покарань, а також врахування загальновизнаних норм і стандартів у цій сфері.

У теперішній час міжнародне співтовариство надає важливого значення не лише безпосередньо правам засуджених, а й гарантіям забезпечення їх прав і свобод, включаючи право на правову допомогу.

Зокрема, міжнародно-правові акти передбачають право кожного захищати себе особисто або через вільно вибраного ним на власний розсуд захисника з-поміж юристів, які можуть надати ефективний правовий захист. Інакше кажучи, суб'єктами надання правової допомоги засудженим можуть виступати не лише адвокати, а й інші представники, що володіють правовими знаннями.

2. Міжнародна спільнота розробила та апробувала на практиці базові (вихідні) засади змісту права засуджених на правову допомогу, до яких відносяться: а) широке розуміння надання правової допомоги (сприяння у захисті усіх прав); б) існування як оплатної, так і безоплатної форми надання правової допомоги; в) покладання на адміністрацію установ виконання покарань обов'язку інформування засуджених про їх права й механізми реалізації, та сприяння у встановленні контактів з відповідними суб'єктами надання правової допомоги; г) включення до числа можливих суб'єктів надання правової допомоги рідних засуджених; д) необмеженість відвідувань засудженого суб'єктами надання правової допомоги, виключення цензури; е) надання засудженому можливості зберігання документів, які стосуються реалізації ним своїх прав або безперешкодного ознайомлення з ними.

3. Чинне кримінально-виконавче законодавство України та практика його застосування на даний час не дозволяють вести мову про дотримання основних

засад надання для засуджених правової допомоги, що закріплені у міжнародних нормах і стандартах. При цьому правове регулювання механізму реалізації засудженими права на правову допомогу в Україні здійснюється на двох рівнях – законодавчому й відомчому. Особливістю останнього належить бути те, що це регулювання не повинно стосуватися зміни правового становища засуджених, визначеного в законі.

При цьому, основними чинниками, які негативно впливають на реалізацію засудженими правової допомоги в процесі відбування покарання є, по-перше, загальний стан надання правової допомоги в Україні, який нині є незадовільним та таким, що не відповідає основним європейським вимогам. Законодавство України містить окремі розрізнені положення, які регулюють питання щодо надання безоплатної правової допомоги, але системи, яка б забезпечувала реальний доступ осіб до такої допомоги, не створено. По-друге, відсутність законодавчо визначеного механізму надання правової допомоги, ускладнена специфікою виконання покарання у виді позбавлення волі; по-третє, можливість коригування законодавчо визначених прав та порядку їх реалізації на відомчому рівні та штучно обмежувати законодавчо надані права.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення реалізації права на правову допомогу засудженими до позбавлення волі. При цьому найбільш значимими із отриманих результатів є наступні:

1. У ході визначення місця права засуджених до позбавлення волі на правову допомогу в системі конституційних прав людини та громадянина встановлено, що здійснення закріпленого в Конституції України положення про визнання найвищою соціальною цінністю прав та свобод людини і громадянина є неможливим без створення ефективною системи загальних та спеціально-

юридичних гарантій, що їх забезпечують. Зокрема, у контексті змісту права на правову допомогу відносно засуджених до позбавлення волі визначальне значення мають положення чинної Конституції України про те, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина (ст. 63), а також закріплення за кожним права на правову допомогу, в тому числі у певних випадках – й на безоплатну (ст. 59).

Таким чином, слід визнати, що право на правову допомогу для засуджених є одним із основних конституційних прав людини та громадянина і з огляду на це має найвищу юридичну силу та потребує підвищеного правового, організаційного, фінансового та іншого захисту.

2. Узагальнення основних підходів до визначення поняття «право засуджених на правову допомогу» показало, що в теорії кримінально-виконавчого права та інших галузях наукових знань в Україні не існує єдиного розуміння визначення поняття «правова допомога». Не закріплене воно й на законодавчому рівні. У той самий час, визначення змісту цього поняття ускладнюється ще й тим, що поряд із ним нормативні акти у сфері виконання покарань оперують такою категорією, як «юридична допомога». Разом з тим, варто визнати, що категорії «правова допомога» й «юридична допомога» не є синонімами. Зокрема, правова допомога представляє собою поняття, що включає у себе всі форми соціально-активної поведінки та всю сукупність засобів і методів, спрямованих на забезпечення й захист суб'єктивних прав особи, а юридична допомога – це особливий вид процесуальної діяльності, регламентованої діючим законодавством України, що здійснюється юридичними засобами. Таким чином, ці поняття співвідносяться між собою, відповідно, як форма та зміст.

3. У результаті розгляду права засуджених до позбавлення волі на правову допомогу визначені його зміст та ознаки. Зокрема, встановлено, що правова допомога для засуджених до позбавлення волі характеризується наступними ознаками: а) це має бути щонайменше два суб'єкти – надання та отримання такої допомоги; б) це професійна діяльність; в) об'єктом цієї допомоги є

проблемна життєва ситуація, що має правовий характер; г) це сприяння, що здійснюється в інтересах іншої особи; г) це адресне правове сприяння; д) це цілеспрямована діяльність; ж) зміст даної допомоги для засуджених утворюють дії з використанням засобів правового характеру, що здійснюються суб'єктами надання такої допомоги; з) у цій допомозі поєднуються приватні та публічні засади. У свою чергу, зміст правової допомоги для засуджених до позбавлення волі полягає у тому, що це є здійснюване правовими засобами адресне, цілеспрямоване та професійне сприяння особам, які цього потребують, в реалізації прав, свобод і законних інтересів з метою подолання складної правової ситуації та максимального задоволення індивідуальних інтересів засудженого.

4. У ході визначення змісту гарантій реалізації засудженими до позбавлення волі права на правову допомогу встановлено, що зазначені гарантії мають: 1) матеріальний зміст, тобто те, у чому вони в загальному вигляді знаходять свій прояв у реальній повсякденній дійсності; 2) функціональне призначення, тобто у визначенні та встановленні тих завдань, які покликані виконувати гарантії.

Відповідно до цього юридичні гарантії забезпечення правового статусу засудженого – це система закріплених у нормах кримінально-виконавчого законодавства умов, засобів, прийомів та способів, завдяки яким забезпечується реалізація прав, свобод та законних інтересів засуджених до позбавлення волі, а у випадку їх порушення чи необґрунтованого обмеження – діяльність наділених відповідними повноваженнями суб'єктів по їх захисту та охороні.

5. У результаті досліджень проблем щодо визначення видів і форм правової допомоги для засуджених до позбавлення волі встановлено, що правова допомога може надаватися у трьох випадках: а) при відсутності порушення чи обмеження права – для полегшення процесу його реалізації; б) при існуванні порушення чи обмеження права – для його захисту; в) при існуванні спору щодо наявності права без ознак його порушення чи обмеження для вирішення зазначеного спору.

Крім цього, здійснено класифікацію зазначеної допомоги на наступні основні види: а) за метою надання: 1) допомога в реалізації права – здійснюється у формі консультування та правового виховання; 2) допомога у захисті права – це фактично представництво у різних інстанціях; 3) допомога у встановленні права – облаштована у форму написання звернень, складання довідок з цих питань; б) за критерієм оплатності: платна та безкоштовна; в) за ступенем волевиявлення суб'єкта отримання такої допомоги: добровільна та обов'язкова.

6. Вивчення питання щодо суб'єктів надання правової допомоги для осіб, засуджених до позбавлення волі, дозволило зробити висновок про те, що незважаючи на законодавче обмеження, у наданні правової допомоги для засуджених доцільною є участь не лише адвокатів та фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання такої допомоги особисто або за дорученням юридичної особи. До цієї діяльності слід залучати також й представників правозахисних та інших громадських організацій; членів спостережних комісій; окремих громадян, що мають відповідні правові знання; ін.

7. Результати вивчення та аналізу міжнародних норм і стандартів відносно механізмів реалізації засудженими до позбавлення волі права на правову допомогу свідчать про те, що основними міжнародними вимогами, яким має відповідати національний механізм надання для засуджених зазначеної допомоги є: а) широке розуміння надання такої допомоги як сприяння у захисті усіх прав; б) існування як платної, так і безоплатної форми надання цієї допомоги; в) покладання на адміністрацію УВП обов'язку інформування засуджених про їх права й механізми його реалізації, та сприяння у встановленні контактів з відповідними суб'єктами надання даної допомоги; г) включення до числа можливих суб'єктів надання цієї допомоги близьких родичів засуджених; г) необмеженість відвідувань засудженого суб'єктами надання цієї допомоги; виключення цензури; д) надання для засудженого

можливості зберігання документів, які стосуються реалізації ним своїх прав або безперешкодного ознайомлення з ними.

8. Узагальнення стану втілення міжнародних стандартів стосовно реалізації засудженими до позбавлення волі права на правову допомогу в національне законодавство та практику його застосування показало, що кримінально-виконавче законодавство України, на відміну від норм міжнародного права, не передбачає обов'язкового забезпечення захисником особи, яка притягується до дисциплінарної відповідальності. Зокрема, законом встановлюється лише можливість надання для засудженого можливості повідомити про це адвоката або фахівця у галузі права (ч. 15 ст. 134 КВК). Проте, з огляду на відсутність чіткої процедури такого повідомлення та ускладненість порядку оскарження рішень адміністрації УВП про притягнення засуджених до такої відповідальності, положення про забезпечення захисником особи, що притягується до неї, не може бути впроваджене у практику. Виходячи з цього, доведено, що право на правову допомогу при застосуванні дисциплінарних стягнень до засуджених, позбавлених волі, має носити абсолютний характер, а тому мають бути усунуті існуючі на сьогодні перешкоди щодо його реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапов Е.П. Социальная помощь в контексте культуры: автореф. дис. ... д-ра филос.наук: 24.00.01 . Рост. гос. ун-т. Ростов н/Д, 2001. 47 с.
2. Акимова О.А. Правовое и организационное обеспечение юридической помощи осужденным в исправительных учреждениях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 . НИИ ФСИН. Москва, 2006. 210 с.
3. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения Москва: Норма, 2001. 752 с.

4. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х т. Т.2. Москва : Юрид. лит., 1982. 360 с.
5. Ансель М. Новая социальная защита (гуманистическое движение в уголовной политике): пер. с франц. Н.С. Лапшиной ; под ред. проф. А.А. Пионтковского. Москва: «Прогресс», 1970. 312 с.
6. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. Київ: KM Academia, 2000 262 с.
7. Баглай М. В., Габричидзе Б. Я. Конституционное право Российской Федерации: учебн. для ВУЗов. Москва: Издательская группа ИНФРА-М – КОДЕКС, 1996. 499 с.
8. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08/ Львів. націон. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2006. 244 с.
9. Барцевский М.Ю. Бизнес-адвокатура в США и Германии : учеб. пособ. / Москва: Белые альвы, 1995. 64 с.
10. Басецкий И. И., Василевская В. Л. Защитник в уголовном процессе. Минск: Академия МВД Республики Беларусь, 2001. 300 с.
11. Безоплатна правова допомога: проблеми ефективного провадження. *Національний інститут стратегічних досліджень*: веб-сайт. URL: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Juni/11.htm>. (дата звернення 21.10.2020)
12. Бірюкова А.М., Гончаренко С.В. Щодо проекту Закону України «Про правову допомогу», розробленого Міністерством юстиції України. Зауваження і пропозиції. *Адвокат*. 2004. № 1. С. 21.
13. Боер В. М. Правовая информированность и формирование правовой культуры личности (вопросы теории) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Санкт-Петербург. юрид. ин-т. СПб., 1993. 22 с.
14. Бойков А. Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам. Москва: Юридическая литература, 1978. 173 с.
15. Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт, 1998. 1536 с.

16. Бущенко А.П. Проти катувань. Аналіз відповідності українського законодавства та практики стандартам й рекомендаціям Європейського Комітету запобігання катуванням та жорстокому поводженню. Харків: Права людини, 2005. 240 с.
17. Варфоломеева Т. В. Защита в уголовном судопроизводстве. Киев: Ин-т адвокатуры при Киевском ун-те им. Тараса Шевченко, 1998. 204 с.
18. Варфоломеева Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника . Киев: «Вища школа», 1987. 152 с.
19. Варфоломеева Т.В., Гончаренко С.В. Науково-практичний коментар до Закону України „Про адвокатуру”. Законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність: зб. нормат. актів. Коментар / Академія адвокатури України. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 432 с.
20. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Юрид. думка, 2007. 992 с.
21. Вільчик Т.Б. Організація роботи адвокатури в Україні : навч. посіб. / ред. Н.В. Сібільова. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. 304 с.
22. Виїзне засідання Київської обласної МКМР з правової освіти населення у м. Біла Церква «Організація та надання юридичної допомоги особам, які відбувають покарання чи звільнилися з місць позбавлення волі на території Київської області», рекомендація № 2 від 23 березня 2010 року. URL: <http://www.kyivobljust.gov.ua/index.php?part=1639&PHPSESSID=8d41c566677cf18d3d77009e1018bb06> (дата звернення: 23.10.2020).
23. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России: учебн. пособ. Москва: Изд-во МГУ, Издат. группа ИНФРА-М –НОРМА, 1997. 294 с.
24. Волков А., Гаврушко А. Бесплатная юридическая помощь. *Юридическая практика*. 2003. № 32 (294). С. 7.
25. Голдер (Golder) против Соединенного Королевства. Судебное решение от 21 февраля 1975 г. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461468/2461468.htm> (дата звернення: 23.10.2020).

26. «Гранітоїди» чи цеглинки громадянського суспільства? *Харків соціальний*. URL:

<http://209.85.135.132/search?q=cache:iVS194qrxrQJ:social.kharkov.ua/page.php%3Fid%3D85+%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D1%97%D0%B4%D0%B8&cd=4&hl=uk&ct=clnk&gl=ua..> (дата звернення: 23.10.2020).

27. Гуренко М.М. Зародження та становлення ідеї гарантій прав і свобод людини і громадянина у ліберальній теоретико-правовій думці [Текст] : монограф. / М. М. Губенко. – К.: Логос, 2000. – 167 с.

28. Дімлевіч, Г. Криза громадянського суспільства в Україні, або Хто винен і що робити. *День: щоденна всеукраїнська газета*. №72. 18 квітн. 2008. С.5.

29. Добровольская А.И. Гарантии прав граждан в советском уголовном судопроизводстве. *Советское государство и право*. 1980. № 2. С. 128–135.

30. Дуюнов В. К. Проблемы уголовного наказания в теории, законодательстве и судебной практике. Курск: РОСИ, 2000. 504 с.

31. Европейская конвенция о защите прав и основных свобод. Комментарий к статьям 5 и 6 : пособие. Москва: Ин-т гос-ва и права Рос. Академ. наук, 1997. 160 с.

32. Європейський Суд з прав людини. Рішення. Справа Ейрі. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO0540.html. (дата звернення: 23.10.2020).

33. Елимисов Г. Б. Юридическая защита прав и законных интересов личности в уголовном процессе. Алма-Ата: Казахстан, 1979. 55 с.

34. Зайцев И.М. Цели и принципы адвокатской деятельности. *Адвокатская деятельность*: материалы российско-американского семинара; ноябрь 1996 года. Саратов / ред. проф. И.М. Зайцев. Саратов: СГАГ, 1997. С. 17–18.

35. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права : академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 405 с.

36. Запит щодо проведення громадської експертизи Всеукраїнської громадської організації «Національний комітет по боротьбі з корупцією». URL: <http://www.komitet.ua/exp/2> (дата звернення: 28.10.2020).

37. Звід принципів захисту всіх осіб, затриманих чи ув'язнених у будь-якій формі. URL: <http://www.khpg.org/index.php?id=1143730929>

38. Инструкция об оплате юридической помощи, оказываемой адвокатами гражданам, предприятиям, учреждениям и организациям от 04.08.1977г. *Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР*, 1978. № 6. С. 16.

39. Інформаційний бюлетень за матеріалами курсу підвищення кваліфікації резерву кадрів на посади начальників органів та установ виконання покарань кримінально-виконавчої системи України / уклад. Ю.Г. Головач В.А. Костенко, О.В.Дзюман, А.М. Григоренко та ін. Біла Церква: КОІПОПК, 2004. 224с.

40. Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Концепція від 26.11.2008 № 1511-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1511-2008-%F0&c=1#Current>. (дата звернення 23.10.2020)

41. Качалов В.И., Качалова О.В. Юридическая помощь в Российской Федерации : схемы и комментарии. Москва: ИКФ «ЭКМОС», 2002. 205 с.

42. Койл Э. Подход к управлению тюрьмой с позиций прав человека: пособие для тюремного персонала. Лондон: Изд-во МЦТИ, 2002. 156 с.

43. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РФ (постатейный) / Под ред. В.М. Жуйкова, М.К. Треушникова. Москва: ОАО «Издательский Дом «Городец», 2007. 1008 с.

44. Комментарий к Исправительно-трудовому кодексу РСФСР : 2-е изд., перебот. и доп. / под ред. Н.П.Мальшакова. Москва: Юридическая литература, 1979. 264 с.

45. Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Республики Казахстан / под ред. Н.А. Власова. Алматы: Баспа, 1998. 432 с.

46. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. 2371 с.

47. Конвенція про права дитини. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021. (дата звернення 11.11.2020).
48. Конвенція про права дитини. Правове положення неповнолітніх в Україні : збірник нормативних актів / уклад. Кройтор В. Л., Євко В.Ю. Харків: Еспада, 2002. 567 с.
49. Конституційне право України : підручн. / ред. В.Ф. Погорілко. Київ: Наук. думка, 2000. 734 с.
50. Конституции зарубежных государств / сост. В.В. Маклаков. Москва: Изд.-во БЕК, 1996. 432 с.
51. Концепція соціального партнерства громадських організацій та органів і установ виконання покарань URL: http://www.kvs.gov.ua/punish/control/uk/publish/article;jsessionid=829329AEF747E0EF5BA7558CA43E334F?art_id=45737&cat_id=45366&mustWords=%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8&searchPublishing=1. (дата звернення 20.11.2020).
52. Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України . URL: <http://212.90.181.100/0/news/17816>. (дата звернення 23.11.2020).
53. Котюк В.О. Теорія права : курс лекцій. Київ: Вентурі, 1996. 207 с.
54. Кравченко, В.В. Конституційне право України : навч. посібник. Київ: Атіка, 2000. 318 с.
55. Кримінально-виконавче право України: підручн. /В.М.Трубніков, В.М.Харченко, О.В.Лисодід, Л.П.Онїка, А.Х.Степанюк; за ред. В.М.Трубнікова. Харків: Право, 2001.– 384 с.
56. Кримінально-виконавче право України : підручник / В.В. Голїна та ін.; за заг. ред. А. Х. Степанюк. Харків : Право, 2005. 256 с.
57. Кримінально-виконавче право України: навч. посібник / заг. ред. А.Х. Степанюк. Київ: Юрінком Інтер, 2008 . 624 с.
58. Кузнецов Р.В. Вплив якості кримінально-виконавчого законодавства на забезпечення права засуджених на правову допомогу. *Питання боротьби зі злочинністю*, 2009. №18. С. 243-248.

59. Кучерена А. Г. Роль адвокатуры в становлении гражданского общества в России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Московск. государств. юрид. академ. Москва, 2002. 44 с.
60. Ли В.Ч. Обеспечение законности и правопорядка при исполнении уголовных наказаний. *Правоохранительная деятельность в России и США: Сравнительно-правовой анализ*: Матер. засед. «круглого стола», 7 – 8 авг. 1999 г. Владимир: Изд-во Владимир. юрид. ин-та МВД России, 1999. С. 23-26.
61. Майоров В. В. Соотношение закона и подзаконного акта в исправительно-трудовом праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / ВНИИ МВД ССР. Москва, 2000. 18 с.
62. Матузов Н.И. Личность. Право. Демократия (теоретические проблемы субъективного права). Саратов: Изд-во Саратов. ун-та. 1972. 292 с.
63. Мельниченко Р.Г. Конституционное право на юридическую помощь: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Институт управления Волгоградской академии государственной службы. Волгоград, 2001. 24 с.
64. Мельниченко Р.Г. Минимальные стандарты квалифицированной юридической помощи *.Актуальные проблемы современной юридической науки (некоторые аспекты)*: сб. научн. статей. Волгоград, 1999. С. 34
65. Минязева Т.Ф. Правовой статус личности осужденных Российской Федерации : монография. Москва: НОРМА, 2001. 320 с.
66. Михайловская И.Б., Кузьминская Е.Ф., Мазаев Ю.Н. Юридическая помощь населению: потребности и возможности. Москва: Проектная группа по правам человека, 1995. 376 с.
67. Міжнародні норми та стандарти щодо поводження із засудженими та ув'язненими. Збірник міжнародних нормативних документів : для організації занять з персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України / Н.Г. Калашник, Е.В. Севрюк Київ: ДДУПВП, 2007. 176 с.
68. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043. (дата звернення 23.11.2020).

69. Міжнародно-правові стандарти права особи на правову допомогу та їх імплементація у законодавстві України. *Юстиніан: юридичний журнал*, Видавнича організація «Юстиніан». № 10, 2005. URL: <http://www.justinian.com.ua/magazine.php?id=52>. (дата звернення 23.11.2020).

70. Мін'юст: Міністр юстиції назвав п'ять основних проблем пенітенціарної системи України. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=243292478&cat_id=35884. (дата звернення 24.11.2020).

71. Моніторинг стану дотримання прав ув'язнених і засуджених осіб в Україні / заг. ред. Т. Яблонська. Київ: Сфера, 2006. 156 с.

72. Научно-практический комментарий к Федеральному закону «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации» / ред. Д.Н. Козак. Москва: Издательство «Статут», 2003. 236 с.

73. Нотариальное право России: учебн. для студ. юрид. вузов и факульт. / ред. В. В. Ярков. Москва: Волтерс Клувер, 2003. 408с.

74. Омельченко Т. В. Захисник на досудовому слідстві: адвокат чи фахівець у галузі права? *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 21, ч. 1. С. 121–125.

75. Основные принципы, касающиеся роли юристов. Приняты Восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_313. (дата звернення 23.11.2020).

76. Основні положення про роль адвокатів. Прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_835. (дата звернення 23.11.2020).

77. Открытое письмо Харьковской правозащитной группы к Председателю Государственного департамента по вопросам исполнения наказаний Коштинцу В.В. URL: <http://www.khpg.org/index.php?id=1194532729>. (дата звернення 24.11.2020).

78. Паламарчук О. Чергова «бомба» для вітчизняної адвокатури. URL: <http://blog.liga.net/user/palamarchuk/article/3161.aspx>. (дата звернення 25.11.2020).

79. Панченко В.Ю. Юридическая помощь личности (общетеоретический аспект) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Красноярский госуниверситет. Красноярск, 2004. 215 с.

80. Постановление по делу «Сильвер против Великобритании» . *Бюллетень конституционного правосудия: Специальный выпуск «Основные решения Европейского Суда по правам человека»*. Страсбург, 2000. 259 с.

81. Постановление Европейского Суда по правам человека от 25.04.1983 г. «Пакелли (PAKELLI) против Федеративной Республики Германии. URL: <http://bestpravo.ru/fed1991/data03/tex14588.htm>. (дата звернення 25.11.2020).

82. Правила адвокатської етики. Схвалено Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України 1 жовтня 1999 року, протокол від 1-2 жовтня 1999 року № 6/VI. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.5543.0>. (дата звернення 26.11.2020).

83. Право на справедливий судовий розгляд: стаття 6 та статті 2–4 Протоколу № 7. URL: http://www.coe.kiev.ua/putivnn/f_010.htm. (дата звернення 23.10.2020).

84. Прохоров В. С. Преступление и ответственность. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1984. 136 с.

85. Резолюція 1466 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи "Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною" від 5 жовтня 2005 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_611. (дата звернення 24.10.2020).

86. Решение по делу Котлет (Cotlet) против Румынии. Бюллетень Европейского Суда по правам человека. Российское издание. N 11/2003. URL: <http://www.ourcourt.ru/practice/feder10/pr10931.htm>. (дата звернення 26.10.2020).

87. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного

тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 5. С. 24-30.

88. Роздатковий матеріал до конференції «*Формування системи безоплатної правової допомоги в Україні: перші результати та подальші кроки*» 13-14 грудня 2007 року, м. Київ. Київ: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, Фонд Віктора Пінчука, Міжнародний Фонд «Відродження». 334 с.

89. Сайт Головного управління юстиції у Київській області. URL:<http://www.kyivobljust.gov.ua/index.php?part=1289&PHPSESSID=bc9a44a3b3ce2e6c9afd0710b1c2b57a>. (дата звернення 15.11.2020).

90. Свиридов Б., Пеклушенко О. «Світло» і «тіні» захисту обвинуваченого в кримінальному процесі. *Юридична газета* №6 (18) 24 березня 2004 року. URL: <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/600/>. (дата звернення 23.10.2020).

91. Селиверстов В.И. Теоретические проблемы правового положения лиц, отбывающих наказания : монография. Москва: Акад. МВД РФ, 1992. 156 с.

92. Скакун О.Ф. Теория держави і права : підручник. пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.

93. Стоянов А. История адвокатуры у древних народов. Харьков: Университ.типограф., 1869. 139 с.

94. Стремоухов А.В. Человек и его правовая защита. Теоретические проблемы: монография. Санкт Петербург: Изд-во СПб Ун-т МВД РФ, 1996. 265 с.

95. Сырых В.М. Логические обоснования общей теории права: в 2 т.; Т. 1: Элементный состав. Москва: Юрид. литер., 2000. 528 с.

96. Тарбагаева Е.Б. Место правовых кооперативов в сфере оказания юридических услуг населению . *Правоведение*. № 3 1992. С. 104-105.

97. Тарло Е.Г. Роль адвокатуры в системе обеспечения конституционного права на юридическую помощь : монография. Москва : ИМПЭ им. А.С. Грибоедова, 2001. 222 с.
98. Теория государства и права : курс лекций / ред. Н.И. Матузов, А.В. Малько. Москва: Юристъ, 1997. 671 с.
99. Тихомиров А.В. Организационные начала публичного регулирования рынка медицинских услуг: монография. Москва: Статут, 2001. 256 с.
100. Тодика Ю.Н. Конституція України: проблеми теорії і практики: монографія. Харків: Факт, 2000. 608 с.
101. Уголовно-исполнительное право: учебник /А.С. Михлин, П.Г.Пономарев и др. ; под. ред. И.В. Шмаров. Москва: Новый Юрист, 1998. 368с.
102. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца – начала века: учебник для вузов /под ред. д.ю.н., проф. А.И.Зубкова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Изд-во НОРМА, 2003. 720 с.
103. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Санкт Петербург: «Альфа», 1996. 552 с.
104. Фоміна К. Безоплатна правова допомога: сподівання та ризики. *Правовий тиждень*: щотижнева інформаційно-правова газета. №26 (204). 29 червня 2010 р. С. 1.
105. Цивільне право України: академічний курс : підручник: у двох томах /за заг. ред. Я.М. Шевченко. Т. 1. Загальна частина. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 520 с.
106. Шмаров И., Агамов Г. Европейские правила обращения с заключенными и Уголовно-исполнительный кодекс России . *Законность*. 1997. № 11. С. 2.
107. European Court of Human Rights: Judgments and Decisions. Strasbourg, 27 February 1980 (Deweer v. Belgium). Series A. no. 35. (Судебное решение «Девер против Бельгии" от 27 февраля 1980 г. 35). URL:

<http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/2422ec00f1ace923c1256681002b47f1/a44c4ecc9150fc43c1256640004c2664?OpenDocument>. (дата звернення 24.11.2020).